Edukacja obywatelska

Sztuka jako narzędzie dialogu i zmiany społecznej

Non-formale Bildung

Kunst als Werkzeug für Dialog und gesellschaftlichen Wandel

Edukacja obywatelska

Sztuka jako narzędzie dialogu i zmiany społecznej

Non-formale Bildung

Kunst als Werkzeug für Dialog und gesellschaftlichen Wandel

Dorożkarnia 2023

QUIDDITCH
07

Wstęp

Anna Michalak-Pawłowska
animatorka kultury, reżyserka, teatrolożka, fotografka, twórczyni i dyrektorka Domu Kultury Dorożkarnia

W pracy artystycznej i pedagogicznej zawsze priorytetem była dla mnie perspektywa zmiany społecznej poprzez kulturę. Działania artystyczne jako takie, bez społecznego tła, bez edukacyjnego przekazu, były dla mnie niewystarczające. Chciałam czegoś więcej, to było dla mnie i osobiste wyzwanie, i cel działań zawodowych.

Już w latach 90. zrealizowaliśmy pierwszy ekologiczny „Musical podwórkowy" (1993), w którym młodzież broniła ostatniego drzewa na podwórku, a w kolejnym – „Świat opakowany" (1999) – namawialiśmy do ograniczania plastikowych opakowań w codziennym życiu. Wraz z przekształceniem Teatru Muzycznego Pantera w Dom Kultury Dorożkarnia rozwinęliśmy również działania artystyczno-społeczne.

W reformach sprzed 30 lat zaniedbaliśmy w Polsce edukację obywatelską i to jest nasze zadanie na dziś: budowanie społeczeństwa obywatelskiego, w tym także poprzez działania artystyczne i animacyjne. Co może zrobić lokalny dom kultury w czasach głębokich podziałów społecznych? Jaka jest jego rola? Jakie wyzwania stoją przed pracującymi w nim edukatorkami i edukatorami, animatorkami i animatorami? Może być organizmem wspólnototwórczym, bliskim mieszkankom i mieszkańcom, angażującym ich w działania artystyczne, kreatywne i sąsiedzkie, ale też uwzględniającym w swoim programie edukację obywatelską. Dom kultury jest miejscem dla wszystkich. Miejscem otwartym, przestrzenią wolności i szacunku. Pracują w nim zaangażowani i sprawczy ludzie, którzy chętnie podejmują się realizacji projektów ukierunkowanych na zwiększanie tolerancji, budowanie wzajemnego zrozumienia i szacunku. Znają się jednocześnie na sztuce, którą wykorzystują w działaniach społecznych. Edukują poprzez teatr, piosenkę, taniec, ceramikę, grafikę, performance, komiksy czy filmy.

Vorwort

Anna Michalak-Pawłowska
Kulturanimateurin, Regisseurin, Theaterwissenschaftlerin, Fotografin, Gründerin und Direktorin des Kulturzentrums Dorożkarnia

Bei meiner künstlerischen und pädagogischen Arbeit habe ich schon immer Wert auf die Perspektive gesellschaftlicher Veränderungen durch die Kultur gelegt. Künstlerische Aktivitäten an sich, ohne sozialen Hintergrund und pädagogische Botschaft, waren mir nicht genug. Ich wollte mehr, und das war für mich sowohl eine persönliche Herausforderung als auch ein berufliches Ziel.

Noch in den 1990er Jahren haben wir das erste ökologische „Hinterhof-Musical“ (1993) aufgeführt, in dem Jugendliche den letzten Baum auf dem Hof verteidigten, und im nächsten Musical „Verpackte Welt“ (1999) überzeugten wir die Zuschauer davon, Plastikverpackungen im Alltag zu reduzieren. Im Zuge der Verwandlung des Musiktheaters Pantera in das Kulturzentrum Dorożkarnia konnten wir auch unsere künstlerisch-gesellschaftlichen Aktivitäten weiterentwickeln.

Im Rahmen der Reformen vor 30 Jahren wurde in Polen die non-formale Bildung vernachlässigt, und genau das ist unsere Aufgabe für die Gegenwart: die Gestaltung einer Zivilgesellschaft, unter anderem mit Hilfe von künstlerischen Aktivitäten und Animationsmethoden. Was kann ein lokales Kulturzentrum in Zeiten tiefer gesellschaftlicher Grabenbildung tun? Welche Rolle kommt ihm zu? Welche Herausforderungen stehen vor den Pädagogen/-innen und Animateuren/-innen? Es kann gemeinschaftsbildend tätig werden, nah an der Bevölkerung sein, zu künstlerischen, kreativen und nachbarschaftlichen Aktivitäten einladen und in seinem Programm auch die non-formale Bildung berücksichtigen. Es kann ein offener Ort sein, ein Raum der Freiheit und des Respekts. In einer solchen Einrichtung sind engagierte und energiegeladene Menschen tätig, die mit großem Eifer Projekte zur Schaffung von mehr Toleranz sowie zum Aufbau von gegenseitigem Verständnis und Respekt realisieren.

W Dorożkarnii regularnie organizujemy debaty oksfordzkie, które uczą młodzież jakościowej i dojrzałej dyskusji oraz kultury dialogu. Równie ważna jest także praca z seniorami i seniorkami, np. w ramach naszych śniadań sąsiedzkich. Każde spotkanie poświęcone jest konkretnemu, ważnemu społecznie problemowi. W kontekście wyzwań XXI wieku do jednych z najbardziej kluczowych należą tolerancja i otwartość na różnorodność w społeczeństwie.

Chciałabym zwrócić uwagę na kilka wybranych projektów zrealizowanych w Dorożkarni, które są dla mnie ważne i są ważne dla naszej tożsamości, bo zabierają nas w podróż w głąb historii, odkrywając nowe oblicza dawnych bohaterów i wydarzeń.

Popatrzmy na spektakl „Zielnik Pileckiego”. Wszyscy wiemy, że rotmistrz Witold Pilecki był bohaterem, ale mało kto wie, że był również malarzem. Właśnie takie szczegóły zmieniają perspektywę i nasze spojrzenie na postaci historyczne, pokazując ich wielowymiarowość.

Z kolei „Projekt Moltke" w zupełnie nowym świetle ukazał historię niemieckiego ruchu oporu. Odsłonił życie bohaterów, ich codzienność, spotkania, miłość. To była historyczno-teatralna opowieść nie tylko o ruchu oporu, ale również o ludziach, ich emocjach i relacjach.

Nie mogę nie wspomnieć jeszcze o dwóch bardzo mi bliskich przedsięwzięciach: „Ulicy Polskiej" oraz projekcie „101 flag na 101 lat". Chcieliśmy w Dorożkarni, aby Święto Niepodległości było bardziej lokalne, bliższe nam wszystkim. To było widać w szczególny sposób podczas realizacji „Ulicy Polskiej" – projektu, w ramach którego mieszkanki i mieszkańcy Siekierek zbudowali swoje domy z gliny, świętując wspólnie rocznicę odzyskania przez Polskę niepodległości. Ta inicjatywa pokazała, jak bardzo możemy zjednoczyć się jako społeczność, ale także, że to święto może mieć również bardzo osobisty wymiar – kiedy zabierzemy te symboliczne gliniane domki ze sobą do naszych domów i na co dzień będą one przypominały nam o naszej wolnej, niepodległej ojczyźnie.

Wreszcie „101 flag na 101 lat" – niezwykłe wydarzenie, kiedy młodsi i starsi mieszkańcy Warszawy uczestniczyli w dyskusjach oraz warsztatach graficznych, a następnie samodzielnie wykonali flagi, które zostały zaprezentowane przed Pałacem Kultury i Nauki. To było wyjątkowe osobiste święto dla każdego z nas, ale też święto naszego domu kultury i święto całego miasta – fantastyczna manifestacja różnorodności i jednocześnie wspólnej tożsamości.

Sie haben Ahnung von Kunst und arbeiten mit künstlerischen Methoden im Rahmen ihrer gesellschaftlichen Aktivitäten. Ihre Bildungsarbeit fußt auf Theater, Gesang, Tanz, Keramik, Grafik, Performance, Comics und Filmen.

Im Kulturzentrum Dorożkarnia organisieren wir regelmäßig sog. Oxford-Debatten, bei denen junge Menschen die Kunst des qualitativ hochwertigen und reifen Diskutierens und der Dialogkultur erlernen. Ebenfalls wichtig ist die Arbeit mit Senior/-innen, wie etwa im Rahmen unserer sog. Nachbarschaftsfrühstücke. Jede Begegnung ist einem bestimmten, gesellschaftlich wichtigen Problem gewidmet. Vor dem Hintergrund der Herausforderungen des 21. Jahrhunderts gehören Toleranz und Offenheit gegenüber gesellschaftlicher Vielfalt zu den wichtigsten Werten.

Ich würde gerne auf einige ausgewählte Projekte des Kulturzentrums Dorożkarnia zu sprechen kommen, die für mich selbst und für unsere Identität wichtig sind, weil sie uns auf eine Reise in die Untiefen der Geschichte nehmen und neue Gesichter vergangener Helden oder Ereignisse zeigen.

Mam w sobie głęboką wdzięczność dla wszystkich realizatorek i realizatorów tych projektów. Dzięki Wam mamy szansę spojrzeć na patriotyzm inaczej, uczynić go bardziej realnym, bliskim nam wszystkim, będącym częścią naszej codzienności. Dziękuję Wam za te niezwykłe podróże przez historię oraz edukacyjny i społeczny wymiar artystycznych działań.

Werfen wir einmal einen Blick auf das Stück „Pileckis Herbarium“. Wir alle wissen, dass Rittmeister Witold Pilecki ein Held war. Aber kaum jemand weiß, dass er auch Maler war. Eben diese Details verändern die Perspektive und unseren Blick auf historische Persönlichkeiten, indem wir ihre Vielseitigkeit entdecken.

Das „Projekt Moltke“ dagegen präsentierte die Geschichte des deutschen Widerstands in einem vollkommen neuen Licht. Es zeigte das Leben der Helden, ihren Alltag, Begegnungen und Liebe. Eine historische Erzählung in Form eines Theaterstücks, nicht nur über die Widerstandsbewegung an sich, sondern auch über Menschen, Emotionen und Beziehungen.

An dieser Stelle muss ich auch noch zwei weitere Projekte erwähnen, die mir sehr am Herzen liegen: „Polnische Straße“ und „101 Fahnen für 101 Jahre“. Im Kulturzentrum Dorożkarnia wollten wir den Unabhängigkeitstag in lokalerer Form feiern, eine persönliche Verbindung dem Thema spüren. Das ist ganz besonders durch das Projekt „Polnische Straße“ gelungen, im Rahmen dessen Einwohner/-innen von Siekierki ihre Häuser aus Ton nachbauten und so gemeinsam den Jahrestag der polnischen Unabhängigkeit feierten. Diese Initiative hat gezeigt, wie sehr wir uns als Gesellschaft vereinigen können und dass dieser Feiertag auch eine sehr persönliche Dimension haben kann – nämlich wenn wir die symbolischen Tonhäuschen mit nach Hause nehmen und sie uns jeden Tag aufs Neue an unser freies, unabhängiges Heimatland erinnern.

Und schließlich „101 Fahnen für 101 Jahre” – ein einzigartiges Event, bei dem jüngere und ältere Einwohner von Warschau an Diskussionen und Grafikworkshops teilnahmen und anschließend selbst Flaggen bastelten, die vor dem Palast der Kultur und Wissenschaft gehisst wurden. Ein außergewöhnlich persönlicher Feiertag für alle von uns, aber auch ein Feiertag für unser Kulturzentrum und die ganze Stadt! Eine fantastische Demonstration der Vielfalt und gleichzeitig auch unserer gemeinsamen Identität.

Ich bin allen Mitarbeitern/-innen dieser Projekte zutiefst dankbar. Dank Ihnen haben wir die Chance, Patriotismus aus einem anderen Blickwinkel zu sehen, ihn realer zu machen, der Lebenswirklichkeit näher zu bringen, zu einem Teil unseres Alltags zu machen. Ich danke Ihnen allen für diese einzigartigen Reisen durch die Geschichte und für die pädagogische und gesellschaftliche Dimension der künstlerischen Aktivitäten.

Sztuka jako narzędzie dialogu

Katarzyna Sztarbała
koordynatorka projektów międzynarodowych, animatorka kultury

Sztuka może być bezpieczną przestrzenią do rozmowy na trudne tematy. Narzędzia i metody pracy, jakie oferuje, pozwalają wyjść poza pewne schematy myślenia i dają wolność wyrazu; sprawiają, że łatwiej nam pokazać emocje i twórczo wyrazić siebie, bez popadania w dosłowność.

Projekty międzykulturowe i międzynarodowe realizujemy od początku istnienia Domu Kultury Dorożkarnia, a wcześniej Teatru Pantera. Opierają się one przede wszystkim na wymianie doświadczeń i umiejętności, uczeniu się nowych narzędzi i odkrywaniu wartości w tym, że jesteśmy różni i różne, inaczej możemy postrzegać świat. Zderzamy nasze wyobrażenia o świecie z rzeczywistością, historią innych osób, ich kulturą i sposobem bycia.

Różnorodność jest teraz w edukacji kulturalnej bardzo modnym hasłem. I dobrze! W różnorodności możemy poznawać nas samych, kształtować swoje opinie, wiedzieć, z czym się nie zgadzamy, ale też odczarowywać stereotypy i lęk przed nieznanym. Wymaga to często dużej odwagi od uczestników i uczestniczek działań, a także kompetencji (nie tylko artystycznych) ze strony edukatorów i edukatorek.

Niezwykle istotne jest to, aby świadomie i z otwartością podchodzić do budowania programu spotkań międzykulturowych i stwarzania odpowiedniej przestrzeni wymiany myśli, doświadczeń i refleksji. Wymaga to uważności oraz troski o wzajemne zrozumienie na poziomie instytucji i organizacji, co przekłada się później na atmosferę spotkania uczestników i uczestniczek danego działania.

Kunst als Werkzeug für den Dialog

Katarzyna Sztarbała
internationale Projektkoordinatorin, Kulturanimateurin

Kunst kann als sicherer Raum für Gespräche über schwierige Themen dienen. Dank der Werkzeuge und Arbeitsmethoden, die sie zu bieten hat, können gewisse Denkmuster gesprengt und Ausdrucksfreiheit erreicht werden; so lassen sich Emotionen leichter ausdrücken und individuelle Ansichten kreativ präsentieren, ohne in die Wortwörtlichkeit zu verfallen.

Multikulturelle und internationale Projekte sind seit der Gründung des Kulturzentrums Dorożkarnia und zuvor bereits im Theater Pantera Teil unserer Arbeit. Sie basieren vor allem auf dem Austausch von Erfahrungen und Fertigkeiten, dem Erlernen neuer Skills und der Entdeckung, welch großer Wert sich hinter der Tatsache verbirgt, dass jeder von uns anders ist und wir die Welt anders wahrnehmen können. Wir konfrontieren unsere Vorstellungen von der Welt mit der Wirklichkeit, den Geschichten anderer Menschen, ihrer Kultur und ihrem Lebensstil.

Vielfalt ist in der kulturellen Bildung aktuell ein sehr beliebtes Motto. Gut so! In der Vielfalt können wir uns selbst kennen lernen, uns eine Meinung bilden, erkennen, womit wir nicht einverstanden sind, aber auch Vorurteile entlarven und die Angst vor dem Unbekannten abbauen. Das erfordert von den Teilnehmerinnen und Teilnehmern der Projekte oft großen Mut, und von den Pädagogen und Pädagoginnen Kompetenzen, die über den künstlerischen Aspekt weit hinausgehen.

Besonders wichtig ist, bewusst und offen an die Programmgestaltung multikultureller Begegnungen heranzugehen und entsprechend viel Raum zum Austausch von Gedanken, Erfahrungen und Meinungen zu gewährleisten.

Niniejsza publikacja jest częścią projektu „Przywracamy pamięć, budujemy przyszłość", który Dom Kultury Dorożkarnia realizuje z Instytutem Pileckiego w Berlinie. Nasze partnerstwo zainicjowane w 2020 roku jest nieco nieoczywiste – niewielki dom kultury z warszawskich Siekierek i zagraniczny oddział instytucji badawczo-edukacyjnej – co mogło nas połączyć? Jednak takie właśnie nieoczywiste połączenia często są tymi najciekawszymi i inspirują do wytyczania nowych ścieżek. Sytuacja eksperymentu pozwala z innej perspektywy przyjrzeć się tematom pozornie nienaruszalnym i niekwestionowalnym, szukać w nich szczeliny, przez którą moglibyśmy wpuścić trochę koloru, emocji, bliskości, radości świętowania. Jakości nieprzystających do wielkich historycznych haseł, bohaterów wyniesionych na pomniki, symboli narodowych czy stereotypowo postrzeganych osób seniorskich.

W tym podsumowaniu przedstawiamy projekty realizowane w Dorożkarni na przestrzeni ostatnich lat. Oddajemy głos zarówno organizatorom i edukatorom, jak również odbiorcom i odbiorczyniom naszych działań w obszarze animacji kultury, edukacji artystycznej, historycznej i obywatelskiej. Wspólnym mianownikiem wszystkich zaprezentowanych w publikacji projektów i działań jest chęć zrozumienia tego, kim jesteśmy, co nas łączy, co jest trudne i jak możemy o tym rozmawiać.

Dabei sind Achtsamkeit und das Werben um gegenseitiges Verständnis auf institutioneller und organisatorischer Ebene vonnöten, was sich später auf die Atmosphäre der Begegnung zwischen den Teilnehmern/-innen des jeweiligen Projekts auswirkt.

Diese Publikation ist Teil des Projekts „Erinnerung wiedererlangen, Zukunft gestalten“, das das Kulturzentrum Dorożkarnia gemeinsam mit dem Pilecki-Institut Berlin realisiert. Unsere seit 2020 dauernde Partnerschaft scheint auf den ersten Blick nicht naheliegend zu sein – ein bescheidenes Kulturzentrum aus Siekierki bei Warschau und eine Auslandsabteilung einer Forschungs- und Bildungseinrichtung. Was hat uns zusammengebracht? Derartig überraschende Kombinationen sind jedoch häufig die spannendsten und inspirieren dazu, neue Wege zu beschreiten. Experimente machen es möglich, scheinbar unantastbare und unzweifelhafte Themen aus einer anderen Perspektive zu betrachten und nach Rissen zu suchen, in die wir etwas Farbe, Emotionen, Nähe und Freude am Feiern bringen können. Wir möchten neue Qualitäten schaffen, die bekannten historischen Phrasen, auf Denkmälern verewigten Helden, nationalen Symbolen oder Vorurteilen gegenüber älteren Menschen Kontra geben.

In dieser Publikation präsentieren wir Projekte, die in den vergangenen Jahren im Kulturzentrum Dorożkarnia verwirklicht wurden. Wir erteilen sowohl Organisatoren und Pädagogen, als auch Teilnehmerinnen und Teilnehmern unserer Aktivitäten in den Bereichen Kulturanimation sowie künstlerische und historisch-politische Bildung das Wort. Der gemeinsame Nenner aller hier vorgestellten Projekte und Maßnahmen ist die Suche nach einer Antwort auf die Frage, wer wir sind, was uns verbindet, was uns Schwierigkeiten bereitet und wie wir über Schwieriges sprechen können.

Wzajemne oddziaływanie sztuki i historii w polsko-niemieckich projektach młodzieżowych. Perspektywa ośrodka edukacji pozaszkolnej

Alexander Kliymuk
kierownik działu edukacji Instytutu Pileckiego w Berlinie

Od momentu powstania jesienią 2019 roku Instytut Pileckiego w Berlinie realizuje swój program edukacyjny. Naszą nadrzędną misją jest popularyzowanie wiedzy o polskiej historii XX wieku wśród niemieckiej młodzieży. W ciągu ostatnich czterech lat opracowaliśmy bogatą ofertę działań edukacyjnych skierowaną do klas szkolnych, nauczycieli i edukatorów pozaszkolnych. Znajdują się w niej oprowadzania, warsztaty i szkolenia, spotkania młodzieży, kilkudniowe seminaria doszkalające oraz wizyty studyjne. Poza tym opracowujemy materiały edukacyjne i formaty cyfrowe. Zakres tematyczny, którym się zajmujemy, to okres międzywojenny, II wojna światowa i jej następstwa w Polsce oraz wybrane aspekty okresu powojennego, w tym historia polskiej Solidarności.

Od 2021 roku szczególną rolę w ramach naszych działań zajmują polsko-niemieckie spotkania młodzieży, które realizujemy wspólnie z partnerską szkołą z Zwickau (DPFA-Regenbogen-Schulen) oraz Domem Kultury Dorożkarnia

Das Zusammenspiel von Kunst und Geschichte in deutsch-polnischen Jugendprojekten. Perspektive eines außerschulischen Lernortes

Alexander Kliymuk
Leiter der Bildungsabteilung des Pilecki-Instituts Berlin

Seit seiner Gründung im Herbst 2019 führt das Pilecki-Institut Berlin seine Aktivitäten im Bereich der historisch-politischen Bildung kontinuierlich durch. Unser primärer Bildungsauftrag besteht in der Förderung der Kenntnisse über die polnische Geschichte im 20. Jahrhundert unter deutschen Jugendlichen. In den letzten vier Jahren haben wir ein vielfältiges Angebot für Schulklassen, Lehrkräfte sowie Multiplikatorinnen und Multiplikatoren der außerschulischen Bildung entwickelt. Wir bieten Führungen, Workshops und Fortbildungen an, führen Jugendbegegnungen und mehrtägige Weiterbildungsseminare sowie Bildungsreisen durch, konzipieren Lernmaterialien und digitale Formate. Unser Themenspektrum umfasst die Zwischenkriegszeit, den Zweiten Weltkrieg und seine Folgen für Polen sowie ausgewählte Aspekte der Nachkriegszeit, wie z.B. die Geschichte der Solidarność-Bewegung.

Eine besondere Rolle spielt in unserer Arbeit das seit 2021 realisierte Programm der deutsch-polnischen Jugendbegegnungen, die wir gemeinsam

z Warszawy. Projekty te są dofinansowane przez Polsko-Niemiecką Współpracę Młodzieży oraz Fundację Współpracy Polsko-Niemieckiej. W odróżnieniu do innych naszych przedsięwzięć w tym przypadku współpracujemy z naszymi partnerami w dłuższej perspektywie czasowej – także kilka miesięcy przed i po spotkaniu młodzieży z obu krajów, w ramach przygotowania oraz podsumowania programu. Kilkudniowe spotkanie może przebiegać pomyślnie tylko wtedy, kiedy wszystkie strony – nie tylko organizatorzy, ale także młodzież – rozumieją cele projektu, biorą aktywny udział w planowaniu i realizowaniu przedsięwzięcia oraz wspólnie analizują jego rezultaty.

Decydujące znaczenie dla sukcesu tego typu programów młodzieżowych ma wybór metodologii pracy. Jako ośrodek edukacji pozaszkolnej z wyraźnym zakresem tematycznym naszej działalności, chętnie sięgamy po metody edukacji nieformalnej, które pomagają młodym ludziom w zapoznawaniu się z zagadnieniami historycznymi. Wykorzystujemy m.in. oprowadzania, warsztaty, gry, wycieczki i wspólne dyskusje. Współpraca z Dorożkarnią wzbogaca i uzupełnia naszą pracę edukacyjną o elementy artystyczne. Wykorzystując w pracy warsztatowej metody z różnych dziedzin artystycznych, teatru, animacji poklatkowej, czy sztuk wizualnych, młodzież jest w stanie przepracować i przemyśleć nowo zdobytą wiedzę historyczną na różne sposoby i na rozmaitych płaszczyznach.

Połączenie sztuki i historii w pracy edukacyjnej pomaga nie tylko w zaznajomieniu młodych ludzi z trudnymi tematami, jak wojna, okupacja lub praca przymusowa, ale sprzyja pokonywaniu barier językowych i lepszemu zrozumieniu różnic kulturowych. Kiedy młodzi ludzie z dwóch krajów wspólnie pracują nad jednym komiksem, performansem lub filmem, porozumiewają się o wiele szybciej niż w przypadku tradycyjnych metod nauki, znanych ze szkoły.

I choć z punktu widzenia organizatorów dwustronne projekty młodzieżowe mogą przysparzać różnego rodzaju wyzwań (koszty, logistyka, realizacja, treści, język itd.), to dla uczestniczek i uczestników udział w nich może się okazać przełomowy. Podczas takich spotkań nawiązują się nowe znajomości, wzrasta zainteresowanie językiem oraz kulturą drugiego kraju. Także dla nas, organizatorów, te dłuższe projekty są ważne. My również uczymy się od młodzieży i czerpiemy ze spotkań z nią nowe inspiracje do naszej pracy. Niezależnie od tego, czy jesteśmy pracownikami pozaszkolnego ośrodka edukacyjnego, szkoły czy centrum kultury – wszyscy z tego rodzaju przedsięwzięć bardzo dużo wynosimy, a zdobyte doświadczenia, wiedza i relacje są nie do przecenienia.

mit unserer Partnerschule aus Zwickau in Sachsen (DPFA-Regenbogen-Schulen) und dem Kulturzentrum Dorożkarnia aus Warschau mit Fördermitteln des Deutsch-Polnischen Jugendwerks und der Stiftung für deutsch-polnische Zusammenarbeit durchführen. Anders als bei unseren kürzeren Projekten, arbeiten wir mit den beiden Partnerinstitutionen mehrere Monate vor und nach dem Treffen der Jugendlichen aus den beiden Ländern an der Vor- bzw. Nachbereitung des Programms. Eine mehrtägige Begegnung kann nur dann gelingen, wenn alle Teilnehmenden – nicht nur das Organisationsteam, sondern auch die Jugendlichen – die Projektziele verstehen, bei der Planung und Durchführung aktiv mitwirken und die Ergebnisse aufarbeiten.

Entscheidend für den Erfolg einer solchen Jugendbegegnung ist die Methodenwahl. Als ein außerschulischer Lernort mit klaren Themenschwerpunkten setzen wir gerne auf die Methoden der non-formalen Bildung, die dabei helfen, den Jugendlichen Geschichte näherzubringen. Dazu zählen unsere Führungen, Workshops, Spiele, Ausflüge und Diskussionsrunden. Die Zusammenarbeit mit dem Kulturzentrum Dorożkarnia trägt wesentlich dazu bei, unsere Vermittlungsarbeit mit den künstlerischen Elementen zu ergänzen. Die Anwendung von Methoden aus den Bereichen Theater, Comic, moderne Kunst oder visual art ermöglicht den Jugendlichen, das angeeignete historische Wissen auf ganz unterschiedlichen Weisen und Ebenen aufzuarbeiten und zu reflektieren.

Die Verbindung von Kunst und Geschichte hilft nicht nur dabei, schwierige Themen wie Krieg, Besatzung und Zwangsarbeit der jüngeren Generation zu vermitteln. Kunst kann auch wesentlich zur Überwindung von Sprachbarrieren und kulturellen Differenzen beitragen. Wenn Jugendliche aus zwei Ländern gemeinsam an einem Comic, Theaterstück oder einem Film arbeiten, verständigen sie sich viel schneller als bei traditionellen Vermittlungsmethoden, die sie aus der Schule kennen.

Für die Organisatoren können bilaterale Jugendprojekte zwar mit bestimmten Herausforderungen verbunden werden (Kosten, Logistik, Ablauf, Inhalt, Sprache usw.), aber für junge Erwachsene kann die Teilnahme dafür prägend sein. Während der Begegnung entstehen neue Freundschaften und das Interesse an der jeweiligen Fremdsprache oder anderen Kultur wächst. Auch für uns Organisatoren spielen längere Projekte eine wichtige Rolle, da wir von den Teilnehmenden unserer Projekte viel lernen und neue Impulse für unsere Arbeit bekommen können – egal, ob wir in einer Schule, einem außerschulischen Lernort oder Kulturzentrum arbeiten. Eine klare win-win Situation für alle.

DEM DEUTSCHEN VOLKE
sprandi

Wytańczyć historię

Izabella Borkowska
edukatorka artystyczna, reżyserka i choreografka

Kiedy Anna Michalak-Pawłowska i Hanna Radziejowska poprosiły mnie o napisanie scenariusza i realizację spektaklu o Witoldzie Pileckim, byłam zaskoczona i nastawiona… sceptycznie. W roku 2020 w Domu Kultury Śródmieście zrealizowałam wraz z Darkiem Sikorskim i Teatrem Tańca SLYDE duodram „Pola i Karski" – opowieść o niełatwym małżeństwie Poli Nireńskiej, tancerki i choreografki, z Janem Karskim, profesorem, świadkiem Holocaustu, kurierem Polskiego Państwa Podziemnego. Wiedziałam, jak trudno zmierzyć się z mitem i historią. Bo jak oddać, szczególnie poprzez teatr i taniec, życie postaci opisywanej wielokrotnie, do tego samymi wzniosłymi słowami i epitetami? Jak nie popaść w patos, odłączyć się od martyrologii czy przesadnej egzaltacji?

Historia Witolda Pileckiego to gotowy materiał na kilka filmów czy spektakli. Obfituje w czyny tak heroiczne, że wydaje się być wręcz nieprawdziwa i przesadzona. Śledząc wytrwale jego życie, zbierając dokumentację, czytając książki, artykuły i wywiady z rodziną, pogłębiałam swoją fascynację tą wyjątkową postacią. Przebrnęłam przez różne dokumenty, próbując „odsiać" zafałszowania i znaleźć prawdziwego Pileckiego.

W scenariuszu przedstawienia spróbowałam pokazać rotmistrza nie jako heroicznego patriotę, „żołnierza wyklętego" tylko człowieka z krwi i kości, mężczyznę pełnego radości, chęci życia, przepełnionego emocjami. Stanęłam, razem z Darkiem Sikorskim (reżyserem przedstawienia i odtwórcą głównej roli), przed trudnym zadaniem. W przedstawieniu skupiliśmy się na momencie poprzedzającym dobrowolne pójście Witolda Pileckiego do obozu w Auschwitz. Pojawiły się pytania: czy się bał, o czym wtedy mógł myśleć, co wpłynęło na jego decyzję, czy się wahał?

Zrealizowaliśmy przedstawienie „umowne" – impresję teatralną o ważnych dla naszego bohatera sprawach: miłości, rodzinie, wierze, ojczyźnie, przyrodzie.

Geschichte tanzen

Izabella Borkowska
Kunstbildungsreferentin, Regisseurin und Choreografin

Als ich von Anna Michalak-Pawłowska und Hanna Radziejowska darum gebeten wurde, das Drehbuch für ein Theaterstück über Witold Pilecki zu schreiben und die Regie zu übernehmen, war ich überrascht und…zuerst recht skeptisch. Im Jahr 2020 habe ich im Kulturzentrum Śródmieście gemeinsam mit Darek Sikorski und dem Tanztheater SLYDE das Duodrama „Pola und Karski" realisiert, eine Erzählung über die schwierige Ehe der Tänzerin und Choreografin Pola Nireńska mit Professor Jan Karski, einem Zeugen des Holocaust und Untergrundkurier der polnischen Armee. Ich wusste, wie schwer es ist, mit einem Mythos und der Geschichte umzugehen. Wie soll man mit Hilfe von Theater und Tanz das Leben einer unzählige Male, aber ausschließlich mit huldigenden und vor Ehre erstarrten Worten beschriebenen Persönlichkeit wiedergeben? Wie verhindert man dabei, pathetisch zu klingen, wie distanziert man sich von Märtyrertum und übertriebener Exaltiertheit?

Die Geschichte von Witold Pilecki bietet Material für mehrere Filme und Theaterstücke. Sie ist reich an überaus heldenhaften Taten, die fast schon unwirklich und übertrieben erscheinen. Durch das beharrliche Studium seines Lebens, durch das Sammeln von Unterlagen, mit Hilfe von Büchern, Artikeln und Interviews mit seiner Familie habe ich meine Faszination für diese außergewöhnliche Persönlichkeit vertieft. Dabei habe ich verschiedene Dokumente studiert, um Verfälschungen „herauszufiltern" und den echten Pilecki zu entdecken.

Im Drehbuch habe ich versucht, den Rittmeister nicht als heldenhaften Patrioten und sog. „verstoßenen Soldaten" zu zeigen, sondern als Menschen aus Fleisch und Blut, als Mann voller Lebensfreude, mit Lebenswillen und erfüllt von Emotionen. Zusammen mit Darek Sikorski (dem Regisseur des Stücks und Hauptdarsteller) stand ich vor einer schwierigen Aufgabe. Bei dem Stück haben wir uns auf die Zeit vor der freiwilligen Einlieferung von Witold Pilecki ins Lager Auschwitz konzentriert. Dabei kamen folgende Fragen auf: Hatte er Angst?

Woran mag er damals gedacht haben? Was hat ihn zu der Entscheidung bewogen? Hat er gezögert?

Wir haben ein kreatives Stück präsentiert – eine Theaterimpression zu für unseren Titelhelden wichtigen Aspekten: Liebe, Familie, Glauben, Heimat, Natur. Zur Umsetzung des Projekts haben wir vier Personen vom Tanztheater TEST (Magdalena Sobieska, Kamila Wasilewska, Agnieszka Wereszczyńska, Mateusz Wojasiewicz) und als Gast Joanna Radecka-Kotowska eingeladen. Für uns war es sehr bewegend und bedeutend, dem Publikum die Person des Rittmeisters näher zu bringen. Persönlich hingegen war es für mich äußerst erfreulich, dass sich die jungen Tänzer von meiner Faszination für Rittmeister Pilecki quasi „anstecken“ ließen und selbst mehr über seine Biographie erfahren wollten. Sie suchten Informationen über sein Leben und erzählten dem Rest des Teams davon. Als die musikalische Begleitung zur Erzählung hinzukam, d.h. die Arbeit mit dem Vocal Coach Magdalena Ptaszyńska, und dann auch die wunderschönen Visualisierungen der Zeichnungen von Aleksandra Olszewska, war die Magie des Theaters zu spüren.

Das Endergebnis unserer Arbeit war die Premiere des Stücks „Pileckis Herbarium “, die im Mai 2022 im Pilecki-Institut in Berlin stattfand. Die Präsentation des Werks vor deutschen und polnischen Zuschauern, jungen und alten Menschen, und die hervorragende Rezeption des Publikums, waren für uns ein sehr bewegender Moment. Seither haben wir das „Herbarium“ mehrfach gespielt, wobei jede Aufführung begeistert beklatscht wurde. Jeder Abend war eine besondere Geschichte, in der die Zuschauer/-innen und ihre Gefühle eine wichtige Rolle spielten. Im Grunde genommen ist das Alter des Publikums unwichtig, da unser Stück für jeden Zuschauer etwas zu bieten hat. Bei einer Aufführung war die Enkelin von Witold Pilecki anwesend, die ich besorgt fragte, ob es uns gelungen ist, ihren Großvater authentisch darzustellen. Sie sagte, es sei uns gelungen, aber in den Erzählungen innerhalb der Familie würde er weniger ernst erscheinen, eher lustig und humorvoll. Diese zusätzlichen Attribute fügte ich zu meinem laufend in der Entstehung begriffenen Porträt Witold Pileckis hinzu. Die Berliner Premiere unseres Stücks bleibt uns nicht nur als Herausforderung in Erinnerung, unser Stück über die gemeinsame schmerzvolle Geschichte mit dem deutschen Publikum zu konfrontieren, sondern auch als einzigartige Gelegenheit zur Integration unseres Teams, zur gegenseitigen Unterstützung und zum besseren Kennenlernen. Eine große Freude haben mir meine Kolleginnen gemacht, die eigens aus Polen zur Premiere des Stücks angereist waren. Auch ein ehemaliger Tänzer des Tanztheater TEST kam vorbei, der zur Zeit als Architekt in München tätig ist. Im Zuschauerraum saßen polnische und deutsche

Poprosiliśmy cztery osoby z Teatru Tańca TEST (Magdalenę Sobieską, Kamilę Wasilewską, Agnieszkę Wereszczyńską, Mateusza Wojasiewicza) oraz Joannę Radecką-Kotowską (gościnnie), by razem z nami zrobiły ten projekt. Przekazywanie wiedzy o rotmistrzu i jego życiu było procesem wzruszającym i bardzo znaczącym dla całej ekipy. Niezwykle satysfakcjonujące było dla mnie to, że młodzi tancerze niejako „zarazili" się moją fascynacją rotmistrzem Pileckim i sami z siebie chcieli lepiej poznać jego biografię. Wyszukiwali ciekawostki o jego życiu i dzielili się nimi z pozostałymi osobami. Kiedy do opowieści doszła oprawa muzyczna, praca z trenerką wokalną Magdaleną Ptaszyńską oraz piękne wizualizacje rysunków Aleksandry Olszewskiej – wtedy zadziała się magia teatru.

Finałem naszej pracy była premiera przedstawienia „Zielnik Pileckiego", która odbyła się w maju 2022 roku w Instytucie Pileckiego w Berlinie. Pokazanie spektaklu polskim i niemieckim widzom, młodzieży i osobom starszym oraz jego bardzo dobre przyjęcie przez publiczność było dla nas niezwykle wzruszającym momentem. Od tej pory zagraliśmy „Zielnik" kilka razy, każdy pokaz cieszył się wspaniałym odbiorem, każdy z nich to odrębna historia związana z widzami, widzkami i ich odczuciami. Tak naprawdę nie ma znaczenia to, w jakim wieku jest publiczność, każdy znajduje w naszym spektaklu coś dla siebie.

Na jednym z przedstawień obecna była wnuczka Witolda Pileckiego – pełna obaw zapytałam, czy udało nam się pokazać prawdziwe oblicze jej dziadka. Odpowiedziała, że tak, że udało się, choć w rodzinnych opowieściach nie był on taki smutny, a bardziej zabawny i dowcipny. Te dodatkowe cechy dodałam sama do wciąż odkrywanego przeze mnie portretu Witolda Pileckiego. Berlińska premiera spektaklu pozostanie w naszej pamięci nie tylko jako wyzwanie konfrontacji przedstawienia o naszej wspólnej bolesnej historii z widownią niemiecką, ale także jako wspaniały czas integracji zespołu, wzajemnego wsparcia i lepszego poznawania się. Wielką radość sprawiły mi moje koleżanki, które specjalnie na premierę spektaklu przyjechały z Polski oraz wizyta jednego z byłych tancerzy Teatru Tańca TEST, który obecnie jest architektem z Monachium. Na widowni zasiadła młodzież polska i niemiecka oraz zaproszeni goście z Berlina, dla których Witold Pilecki był ważną postacią. Rozmowy i dobre recenzje po przedstawieniu umocniły w nas przekonanie o wartości i wadze całego projektu.

W październiku 2023 roku mieliśmy przyjemność zagrać nasz spektakl w Ostrowi Mazowieckiej, na zaproszenie pani Karoliny Kolbuszewskiej,

Jugendliche und geladene Gäste, für die Witold Pilecki eine wichtige Persönlichkeit war. Die Gespräche und guten Rezensionen nach der Aufführung bestärkten uns in der Überzeugung vom Wert und der Bedeutung des gesamten Projekts.

Im Oktober 2023 konnten wir unser Stück auf Einladung von Frau Karolina Kolbuszewska, der Direktorin des Pilecki-Familienmuseums in Ostrów Mazowiecka aufführen. Im Publikum saßen Vertreter der Rittmeister-Pilecki-Schulen in ganz Polen sowie Sohn Andrzej Pilecki, Urenkel Krzysztof Kosior und Neffe Marek Ostrowski. Dies versetzte unser Team in große Aufregung, wir mobilisierten uns und fühlten uns gleichzeitig auch sehr geehrt, die Familie unseres Titelhelden kennen zu lernen, von der wir anschließend viel Lob erhielten.

dyrektorki Muzeum Dom Rodziny Pileckich. Na widowni zasiedli przedstawiciele i przedstawicielki szkół imienia rotmistrza Pileckiego z całej Polski oraz jego syn, Andrzej Pilecki, prawnuk Krzysztof Kosior i bratanek Marek Ostrowski. Dla całej naszej ekipy był to ogromny stres, mobilizacja, a zarazem zaszczyt poznania rodziny bohatera przedstawienia, od której usłyszeliśmy wiele ciepłych słów. Nasz spektakl ocenili jako wyjątkowo prawdziwy, a zarazem niezwykle oryginalny. Andrzej Pilecki podkreślił, że przywołał on wspomnienia i skłonił do refleksji, pozostali członkowie rodziny rotmistrza potwierdzili, że pokazana na scenie historia jest autentyczna i wiernie oddana. Te słowa były dla nas największą nagrodą i dały nam poczucie spełnienia.

Poprzez ten spektakl chciałam przybliżyć innym człowieka, który tak bardzo mi zaimponował, którego wciąż próbuję rozumieć. Witold Pilecki był bardzo związany z naturą, przyrodą, czerpał przyjemność z życia i cieszył się jego pięknem. Współczesna polska muzyka (Grzegorza Ciechowskiego i Hani Rani w instrumentalnym wydaniu) wykorzystana w spektaklu podkreśla uniwersalność opowieści o tym niezwykłym człowieku. „Starałem się tak żyć, abym w godzinie śmierci mógł się raczej cieszyć niż lękać“ – powiedział rotmistrz Witold Pilecki po ogłoszeniu wyroku śmierci. Może i was zachęcę do bliższego poznania „Pana Zjawy”, jak go nazywali najbliżsi, do poznania Witolda Pileckiego – po prostu i aż człowieka.

Materiały wykorzystane w scenariuszu spektaklu „Zielnik Pileckiego”:

• Krzysztof Feusette, „Bociany strącone przez burzę” – wywiad z dziećmi rotmistrza Pileckiego: Zofią i Andrzejem, Zeszyt Historyczny „Rotmistrz Pilecki”
• Mirosław Krzyszkowski i Bogdan Wasztyl, „Pilecki. Śladami mojego taty” – rozmowa z Andrzejem Pileckim
• Wywiady z członkami rodziny Pileckich /Internet/
• Jack Fairweather, „Ochotnik. Prawdziwa historia tajnej misji Witolda Pileckiego”
• Anna Madrela, „Duchowość i charakter Witolda Pileckiego. Sylwetka ochotnika do Auschwitz”
• publikacje: https://instytutpileckiego.pl/pl; https://muzeum1939.pl/poznaj-witolda-pileckiego; https://biogramy.ipn.gov.pl/bio/wszystkie-biogramy/106001,Rotmistrz-Witold-Pilecki.html i inne

Unser Stück wurde von ihnen als außergewöhnlich authentisch, und dabei auch unglaublich originell bezeichnet. Andrzej Pilecki betonte, die Aufführung habe Erinnerungen geweckt und zum Nachdenken angeregt, während die übrigen Mitglieder der Familie des Rittmeisters bekräftigten, die auf der Bühne präsentierte Geschichte sei authentisch und treu wiedergegeben worden. Diese Worte waren für uns die größte Belohnung und Erfüllung.

Durch das Stück wollte ich den Menschen eine Persönlichkeit näher bringen, die mir sehr imponiert hat und die ich auch heute noch besser zu verstehen versuche. Witold Pilecki fühlte sich mit der Pflanzenwelt sehr verbunden, er war lebensfroh und freute sich über die Schönheit der Natur. Die im Stück verwendete moderne polnische Musik (von Grzegorz Ciechowski und Hania Rani in der Instrumentalversion) unterstreicht die Universalität der Erzählung über diesen außergewöhnlichen Menschen. „Ich habe versucht, so zu leben, dass ich in der Stunde meines Todes eher Freude als Angst verspüren kann“ – sagte Rittmeister Witold Pilecki nach der Verkündung des Todesurteils. Vielleicht kann ich auch Sie dazu ermutigen, den „Herrn Erscheinung“, wie ihn seine Familie zu nennen pflegte, d.h. Witold Pilecki, näher kennen zu lernen – einen Menschen.

Für das Drehbuch verwendete Quellen:

• Krzysztof Feusette, „Bociany strącone przez burzę” – Interview mit den Kindern von Rittmeister Pilecki, Zofia und Andrzej, Zeszyt Historyczny „Rotmistrz Pilecki”
• Mirosław Krzyszkowski und Bogdan Wasztyl, „Pilecki. Śladami mojego taty” – Gespräch mit Andrzej Pilecki
• Interview mit Mitgliedern der Familie Pilecki /Internet/
• Jack Fairweather, „Ochotnik. Prawdziwa historia tajnej misji Witolda Pileckiego”
• Anna Madrela, „Duchowość i charakter Witolda Pileckiego. Sylwetka ochotnika do Auschwitz”
• Veröffentlichungen: https://instytutpileckiego.pl/pl; https://muzeum1939.pl/poznaj-witolda-pileckiego; https://biogramy.ipn.gov.pl/bio/wszystkie-biogramy/106001,Rotmistrz-Witold-Pilecki.html und andere

Projekt Moltke – jak ożywić wspomnienia

Darek Sikorski
edukator artystyczny, aktor i reżyser

Międzynarodowy Dom Spotkań Młodzieży w Krzyżowej w 2004 roku obchodził swoje dziesięciolecie. Powstał wówczas pomysł, aby zaprezentować tam, podczas XV konferencji „Polska w Unii Europejskiej: nowe wyzwanie dla polsko-niemieckiej współpracy młodzieży", młodzieżowy projekt teatralny. Otrzymaliśmy zaproszenie do powtórzenia spektaklu „Projekt Moltke", który razem z Teatrem Po Balu przygotowaliśmy w Krzyżowej w 1999 roku podczas Lata Artystycznego. Było to wielogodzinne przedsięwzięcie teatralno-historyczne, które obejmowało spektakl oraz 24-godzinne zamieszkanie w Domu na Wzgórzu w charakterze postaci historycznych.

Podjąłem się tego wyzwania i zdecydowałem wznowić spektakl „Projekt Moltke" z Teatrem Bez Kota z Domu Kultury Dorożkarnia. Było warto, ponieważ istniał cień szansy, że przedstawienie zobaczy sama Freya von Moltke, wdowa po zamordowanym Helmucie Jamesie von Moltke – założycielu i przywódcy Kręgu z Krzyżowej. To byłoby niezwykłe uczucie móc spotkać i skonfrontować się z jedną z bohaterek spektaklu, ostatnią „panią domu" majątku w Krzyżowej.

Pracowaliśmy razem z Teatrem Bez Kota i z Izabellą Borkowską, choreografką, w Warszawie. Trzeba było zapoznać młodzież z historią, bohaterami, oddać ducha epoki. Dopiero w Krzyżowej, w tym historycznym miejscu, mogliśmy w pełni poczuć prawdziwą atmosferę spektaklu plenerowego.

Projekt Moltke – wie man Erinnerungen wiederbelebt

Darek Sikorski
Kunstpädagoge, Schauspieler und Regisseur

Die internationale Jugendbegegnungsstätte in Kreisau feierte im Jahr 2004 ihr zehnjähriges Bestehen. Damals wurde der Vorschlag geäußert, dort, im Rahmen der XV. Konferenz „Polen in der Europäischen Union: neue Herausforderung für die deutsch-polnische Jugendzusammenarbeit“ ein Jugendtheaterprojekt zu präsentieren. Wir wurden eingeladen, das Stück „Projekt Moltke“ erneut aufzuführen, das wir gemeinsam mit dem Theater Po Balu im Jahr 1999 während des Kunstsommers in Kreisau einstudiert hatten. Es war ein mehrere Stunden dauerndes Theater- und Geschichtsprojekt, das die Aufführung an sich und einen 24-stündigen Aufenthalt in den Rollen der historischen Persönlichkeiten im Haus auf dem Hügel umfasste.

Ich nahm die Herausforderung an und beschloss, das Stück „Projekt Moltke“ zusammen mit dem Theater Bez Kota vom Kulturzentrum Dorożkarnia neu aufzulegen. Es lohnte sich, denn es bestand eine kleine Chance darauf, dass Freya von Moltke im Publikum sitzen würde, die Witwe des ermordeten Helmuth James Graf von Moltke, dem Gründer und Kopf des Kreisauer Kreises. Es wäre etwas ganz Besonderes, eine der Heldinnen des Stücks zu treffen und ihre Meinung zu hören – der letzten „Herrin“ des Guts Kreisau.

Wir arbeiteten mit dem Theater Bez Kota und Izabella Borkowska zusammen, einer Choreografin aus Warschau. Es war erforderlich, den jungen Leuten die Geschichte und die Protagonisten näher zu bringen und den Geist der damaligen Zeit wiederzugeben. Erst in Kreisau, am historischen Ort des Geschehens,

konnten wir die wahre Atmosphäre des Freilufttheaters voll und ganz spüren.

Zunächst jedoch reisten wir mit unserem Stück nach Berlin, wo am 19. Juli 2004 die Arbeit der Stiftung Kreisau und unser Stück im Auswärtigen Amt der Bundesrepublik Deutschland vorgestellt wurden. Ehrengast im Publikum war Freya von Moltke, die in der ersten Reihe saß und uns aufmerksam lauschte. Die Jugendlichen vom Theater Bez Kota waren sehr gerührt. Wir alle hatten Tränen in den Augen, als Freya von Moltke nach dem Ende der Vorführung während eines Moments völliger Stille aufstand und sich verneigte, um uns für das Stück und das Erlebnis zu danken.

Im Juli 2004 war Freya von Moltke während des Kunstsommers in Kreisau zu Gast, d.h. bei Kunstworkshops für Jugendliche aus verschiedenen ost-, mittel- und westeuropäischen Ländern. Zusammen mit ihr war auch das deutsche Fernsehen angereist, das einen Dokumentarfilm über ihr Leben drehte. Freya kannte uns bereits – als sie Piotr sah, der die Rolle ihres Mannes spielte, sagte sie: „Du bist James, ich bin Freya. Komm, wir setzen uns zusammen und essen zu Mittag.“ Wir spielten das Stück „Projekt Moltke“ im Haus auf dem Hügel, das zum Anwesen gehört, und in dem einst die Witwen der Familie gelebt hatten. In den Jahren 1928-1945 wohnte dort Helmuth James Graf von Moltke mit seiner Familie. Im Sommer spielte sich das Leben der Familie auf der Veranda ab, wo sich die Bewohner bevorzugt aufhielten. Und genau dort begann auch unsere Aufführung. Später dann ging es im Haus selbst weiter. Alltägliche Handlungen (das Essen von Suppe, das Backen von Keksen, Lesen) ließen das Haus lebendig werden. Für die einen schöne Erinnerungen, für die jüngeren unter den Zuschauern hingegen ein neues, interessantes Erlebnis. Freya von Moltke ging während der Vorführung als erste ins Haus und nahm gerne an den Theateraktivitäten teil.

Am nächsten Tag wurde sie nach ihren Eindrücken in Bezug auf das Stück gefragt. Sie antwortete, es sei eine besondere und sehr persönliche Erfahrung gewesen, denn als sie sich im Gefängnis Tegel in Berlin von ihrem Mann verabschiedete, sagte Helmuth: „Ich melde mich noch, ich gebe dir ein Zeichen…“. „Und ich habe gestern gespürt, das Theaterstück war ein Zeichen von James“, fügte Freya an.

Theatervorführungen und andere Kunstprojekte auf Grundlage historischer Ereignisse stärken die gesellschaftliche und nationale Identität. Sie helfen den teilnehmenden jungen Menschen, die Geschichte „von innen“ zu sehen, indem sie sich in historische Persönlichkeiten hineinversetzen und die Vergangenheit

Najpierw jednak pojechaliśmy ze spektaklem do Berlina, gdzie w Ministerstwie Spraw Zagranicznych RFN 19 lipca 2004 roku zaprezentowano działalność Fundacji Krzyżowa oraz nasz spektakl. Gościem honorowym na widowni była Freya von Moltke, która siedziała w pierwszym rzędzie i bacznie się przyglądała. Młodzież z Teatru Bez Kota była ogromnie poruszona. Wszyscy mieliśmy łzy w oczach, kiedy po zakończeniu spektaklu, w absolutnej ciszy, Freya von Moltke wstała i ukłoniła się nam, dziękując za spektakl i przeżycia z nim związane.

W lipcu 2004 Freya von Moltke gościła w Krzyżowej w trakcie Lata Artystycznego, czyli podczas warsztatów artystycznych dla młodzieży z kilkunastu krajów wschodniej, środkowej i zachodniej Europy. Przyjechała z nią telewizja niemiecka, która realizowała dokument o jej życiu. Freya już nas znała i kiedy zobaczyła Piotra, odtwórcę roli jej męża, powiedziała: „Ty jesteś James – ja Freya, chodź usiądziemy razem i zjemy obiad". Zagraliśmy spektakl „Projekt Moltke" w Domu na Wzgórzu, który należy do majątku i mieszkały w nim wdowy należące do rodziny. W latach 1928-1945 mieszkał tam wraz z rodziną Helmuth James von Moltke. Latem życie toczyło się na werandzie, gdzie domownicy przebywali najchętniej, i tam właśnie rozpoczynało się nasze przedstawienie. Potem akcja przenosiła się do wnętrza. Zwykłe czynności (jedzenie zupy, pieczenie ciastek, czytanie) ożywiały dom. Dla jednych stawały się one ciepłym wspomnieniem, dla innych, młodszych odbiorców – nowym, ciekawym przeżyciem. Freya von Moltke pierwsza ruszyła do wnętrza domu podczas przedstawienia i chętnie uczestniczyła w działaniach teatralnych.

Następnego dnia zapytano ją o wrażenia z obejrzanego spektaklu. Odpowiedziała, że to niezwykłe i bardzo osobiste doświadczenie, bo kiedy w więzieniu Tegel w Berlinie rozstawała się z mężem, Helmuth powiedział: „Jeszcze się odezwę, dam Ci znak…". „I ja to wczoraj odczułam, ten spektakl to był znak od Jamesa" – skomentowała Freya.

Przedstawienia teatralne oraz inne projekty artystyczne wykorzystujące historyczne wydarzenia umacniają tożsamość społeczną i narodową. Pomagają uczestniczącym w nich młodym ludziom spojrzeć na historię „od wewnątrz" poprzez ich wcielanie się w historyczne postaci i odtwarzanie przeszłości. To pozwala im zrozumieć podejmowane przez bohaterów decyzje, poznać motywy określonych zachowań i działań. Z kolei wiedza historyczna i rozumienie przeszłości pomagają w świadomym przeżywaniu teraźniejszości, co ma ogromny wpływ na kształtowanie przyszłości.

nachspielen. So können sie die Entscheidungen der einzelnen Charaktere verstehen und die hinter bestimmten Verhaltensweisen und Handlungen stehenden Motive nachvollziehen. Geschichtskenntnisse und das Verstehen der Vergangenheit wiederum helfen, die Gegenwart bewusst zu erleben, und dies hat große Bedeutung für die Gestaltung der Zukunft.

Projekty Izabelli Borkowskiej i Darka Sikorskiego, duetu artystycznego, wykorzystujące tematy historyczne:

• 2022: „Zielnik Pileckiego", Teatr Tańca TEST, reż. Darek Sikorski i Izabella Borkowska. Przedstawienie ukazujące rotmistrza Witolda Pileckiego jako człowieka, a nie pomnikową postać /Warszawa i Berlin/.

• 2020: „Pola i Karski", Teatr Tańca SLYDE, reż. Darek Sikorski, chor. Izabella Borkowska. Przedstawienie online, zainspirowane m.in. książką Weroniki Kostyrko „Tancerka i zagłada. Historia Poli Nireńskiej", zrealizowane ze środków Funduszu Animacji Kultury Warszawskiego Programu Edukacji Kulturalnej. Produkcja: Dom Kultury Śródmieście /Warszawa/.

• 2015: „Cafe Młodość – Jugendcafe", reż. Darek Sikorski, chor. Izabella Borkowska. Projekt międzynarodowy, realizowany przez Dom Kultury Dorożkarnia, Haus der Jugend Charlottenburg i Robert Jungk Oberschule, obejmujący warsztaty taneczne, teatralne i muzyczne oraz spektakl współtworzony przez młodzież polską i niemiecką /Warszawa i Berlin/.

• 2004: „Projekt Moltke", Teatr Bez Kota, reż. Darek Sikorski, chor. Izabella Borkowska. Opowieść o Helmucie Jamesie von Moltke – założycielu i przywódcy Kręgu z Krzyżowej oraz jego rodzinie. Powtórzenie historyczno-teatralnej realizacji z 1999 roku /Krzyżowa i Ministerstwo Spraw Zagranicznych, Berlin/.

• 2001: „Wspomnienia z miasteczka", Teatr Bez Kota, reż. Darek Sikorski, chor. Izabella Borkowska. Spektakl plenerowy inspirowany tradycjami, muzyką i kulturą żydowską /Warszawa/.

• 1999: „Projekt Moltke", Teatr Po Balu, reż. Darek Sikorski. Spektakl i 24-godzinna akcja zamieszkania w Domu na Wzgórzu. Opowieść o Helmucie Jamesie von Moltke – założycielu i przywódcy Kręgu z Krzyżowej oraz jego rodzinie /Krzyżowa/.

Projekte des Künstlerduetts Izabella Borkowska und Darek Sikorski zu historischen Themen:

• 2022: „Pileckis Herbarium", Tanztheater TEST, Regie: Darek Sikorski und Izabella Borkowska. Das Stück zeigt Rittmeister Witold Pilecki als Menschen, nicht als Helden zahlreicher Denkmäler /Warschau und Berlin/.

• 2020: „Pola und Karski", Tanztheater SLYDE, Regie: Darek Sikorski, Choreografie: Izabella Borkowska. Online-Aufführung u.a. auf Grundlage des Buchs „Tancerka I Zagłada. Historia Poli Nireńskiej" [Die Tänzerin und der Holocaust. Die Geschichte von Pola Nireńska], finanziert durch Mittel des Fonds für Kulturanimation des Warschauer Programms für Kulturelle Bildung. Produktion: Kulturzentrum Śródmieście /Warschau/.

• 2015: „Cafe Młodość – Jugendcafe", Regie: Darek Sikorski, Choreografie: Izabella Borkowska. Internationales Projekt des Kulturzentrums Dorożkarnia, des Hauses der Jugend Charlottenburg und der Robert-Jungk-Oberschule, das Tanz-, Theater- und Musikworkshops und ein gemeinsames Theaterstück der polnischen und deutschen Jugendlichen umfasste /Warschau und Berlin/.

• 2004: „Projekt Moltke", Theater Bez Kota, Regie: Darek Sikorski, Choreografie: Izabella Borkowska. Die Geschichte von Helmuth James Graf von Moltke, des Gründers und Kopfes des Kreisauer Kreises und seiner Familie. Neuauflage des historischen Theaterprojekts von 1999 /Kreisau und Auswärtiges Amt Berlin/.

• 2001: „Erinnerungen aus dem Städtchen", Theater Bez Kota, Regie: Darek Sikorski, Choreografie: Izabella Borkowska. Freilufttheaterstück, inspiriert durch die jüdische Tradition, Musik und Kultur /Warschau/.

• 1999: „Projekt Moltke", Theater Po Balu, Regie: Darek Sikorski. Theaterstück und 24-stündiger Wohnaufenthalt im Haus auf dem Hügel. Die Geschichte von Helmuth James Graf von Moltke, des Gründers und Kopfes des Kreisauer Kreises und seiner Familie /Kreisau/.

Co w nas pozostanie?

Grzegorz Giers
uczestnik projektu „Zielnik Pileckiego”, interesuje się formami wizualnymi, muzyką i filmem

Do Berlina pojechałem w czternastoosobowej grupie warszawskiej młodzieży. Nie znaliśmy się wcześniej, połączył nas udział we wspólnym projekcie „Zielnik Pileckiego”. W grupie niemieckiej, z którą spotkaliśmy się na miejscu, było więcej osób i była to młodzież szkolna z jednej klasy. Do wyjazdu zachęciło mnie spotkanie z jego organizatorami i sposób, w jaki został przedstawiony program. Zdecydowanie nie miała to być typowa szkolna wycieczka historyczna.

Dziś, we współczesnym świecie, w którym mamy natłok informacji i dużo czasu spędzamy w przestrzeniach cyfrowych, projekty takie jak ten mają ogromną wartość. Spotkanie z innymi uczestnikami i uczestniczkami z Polski i Niemiec, możliwość dzielenia się naszymi przemyśleniami, spostrzeżeniami, które wcale nie były odkrywcze, ale były szczere – być może bardziej pomagają nam zrozumieć historię, świat, zachodzące w nim procesy, a także nas samych.

Wartością jest spotkanie z rówieśnikami, rozmowa we wspólnym gronie. W Berlinie mieliśmy do tego okazję w trakcie wycieczek, zajęć, ćwiczeń czy gier. Ten czas pozwolił nam też uporządkować wiedzę historyczną, która była inna w grupie niemieckiej, inna w polskiej. Ważnym elementem wyjazdu był temat współpracy polsko-niemieckiej oraz to, co nas łączy. Nawet jeśli się nie znamy, to mamy wspólną przeszłość, choć możemy jej nie rozumieć i nie poświęcamy jej tyle czasu, na ile mogłaby zasługiwać. Nasze spotkanie było pretekstem do tego, by odnieść się do trudnej przeszłości obu krajów. Mieliśmy przestrzeń do dialogu i doświadczenie to pokazało nam, jak ważna jest rozmowa o tak bolesnych i trudnych sprawach. Dialog jest narzędziem zrozumienia i porozumienia, dających nadzieję na to, że historia, taka jak ta łącząca nasze narody, nigdy więcej się nie powtórzy.

Was bleibt in uns?

Grzegorz Giers
Teilnehmer des Projekts „Pileckis Herbarium“, interessiert sich für visuelle Formen, Musik und Film

Nach Berlin kam ich gemeinsam mit einer vierzehnköpfigen Jugendgruppe aus Warschau. Wir hatten uns vorher nicht gekannt und sind erst durch die Teilnahme an dem gemeinsamen Projekt „Pileckis Herbarium“ zueinander gekommen. Die deutsche Gruppe, mit der wir uns vor Ort getroffen haben, war größer, denn es war eine ganze Schulklasse. Für die Reise hatte ich mich nach einem Treffen mit den Organisatoren und einer interessanten Präsentation des Programms entschieden. Es sollte eindeutig etwas anderes werden, als eine typische historische Klassenfahrt.

In der heutigen Welt mit ihrem Informationsüberfluss, in der wir viel Zeit in digitalen Wirklichkeiten verbringen, haben Projekte wie dieses einen sehr hohen Wert. Die Begegnung mit anderen Teilnehmer/-innen aus Polen und Deutschland und die Möglichkeit, unsere Überlegungen und Wahrnehmungen – die zwar keinesfalls innovativ, aber dafür ehrlich waren – miteinander zu teilen, können uns vielleicht dabei helfen, die Geschichte, die Welt, die aktuellen Veränderungen und auch uns selbst besser zu verstehen.

Auch die Begegnung mit Gleichaltrigen und die Gespräche innerhalb der Gruppe waren sehr wertvoll. In Berlin hatten wir hierzu während der Ausflüge, Vorträge, Übungen und im Rahmen von Spielen Gelegenheit. Die gemeinsame Zeit half uns auch, unser historisches Wissen zu ordnen, das in der deutschen und polnischen Gruppe jeweils unterschiedliche Formen hatte. Ein wichtiges Element der Studienreise war das Thema deutsch-polnische Zusammenarbeit und die Frage danach, was uns verbindet. Auch wenn wir uns nicht kennen, haben wir doch eine gemeinsame Vergangenheit, selbst wenn wir sie möglicherweise nicht verstehen und ihr nicht die Zeit einräumen, die ihr gebühren würde. Unsere Begegnung bot Gelegenheit, auf die schwierige Vergangenheit unserer beiden Länder einzugehen. Es gab Raum zum Gespräch und diese Erfahrung hat

Temat II wojny światowej może być dla dzisiejszej młodzieży odległy, może w ogóle nie interesować młodych ludzi, mogą o niej wiedzieć mało, dlatego siłą takich projektów jest to, że każda i każdy z nas wiele z nich wynosi. To, czego doświadczyliśmy, czego się dowiedzieliśmy, co przeżyliśmy – to wszystko już z nami zostanie. W Berlinie jest wiele miejsc związanych z przeszłością i udział w projekcie pozwalającym na ich odwiedzenie oraz spotkanie z młodzieżą niemiecką okazał się dużo lepszym sposobem mówienia o historii do młodych ludzi. Byłem na Majdanku, na Pawiaku, w wielu miejscach, które niosą w sobie ciężar tragicznej historii, ale zawsze było to tylko tradycyjne oprowadzanie. W Berlinie mogliśmy usiąść razem w kole i po prostu podzielić się naszymi emocjami.

Projekty takie jak ten to niewątpliwie pomysł na zachęcenie młodzieży do poznawania historii w sposób inny niż na szkolnych lekcjach. Dużo ciekawszy i atrakcyjniejszy. We wspólnej pracy odkryliśmy coś, czego się nie spodziewaliśmy. I to wcale nie było, ale też nie miało być, komfortowe i lekkie. Ważne jest jednak to, czego wspólnie doświadczyliśmy i co z tego w nas pozostanie.

uns gelehrt, wie wichtig der Dialog zu derart schmerzvollen und schwierigen Themen ist. Der Dialog ist das Werkzeug für Verstehen und Verständnis, und dies lässt wiederum die Hoffnung aufkeimen, dass sich die Geschichte, die unsere beiden Völker verbindet, niemals wiederholt.

Das Thema Zweiter Weltkrieg ist für die heutige Jugend möglicherweise weit weg, vielleicht ist es für junge Menschen auch überhaupt nicht mehr von Bedeutung und sie wissen nicht viel darüber. Und deshalb liegt die Wirkungskraft derartiger Projekte darin, dass jeder und jede viel für sich persönlich mitnimmt. Das, was wir erfahren, gelernt und erlebt haben, bleibt uns ein Leben lang erhalten. In Berlin gibt es zahlreiche geschichtsträchtige Orte, und die Teilnahme an diesem Projekt, im Rahmen dessen ich sie besuchen und deutsche Jugendliche kennenlernen konnte, hat sich als deutlich bessere Methode erwiesen, jungen Menschen Geschichte näher zu bringen. Ich war zuvor bereits im ehemaligen KZ Majdanek, im Pawiak-Gefängnis und an vielen weiteren Orten gewesen, die Schauplatz der tragischen Geschichte waren, aber es war immer nur eine traditionelle Besichtigung gewesen. In Berlin konnten wir uns im Kreis zusammensetzen und einander ganz einfach von unseren Gefühlen erzählen.

Dieses Projekt ist unzweifelhaft eine gute Idee, um junge Menschen dazu zu ermutigen, mehr über die Geschichte zu erfahren, und zwar anders, als im Schulunterricht. In einer viel interessanteren und attraktiveren Form. Durch die gemeinsame Arbeit haben wir etwas entdeckt, was wir nicht erwartet hätten. Es war alles andere als angenehm und leicht, und so sollte es wohl auch sein. Wichtig ist aber, was wir gemeinsam erlebt und gelernt haben.

Wrogowie z przeszłości mogą stać się przyjaciółmi w przyszłości

Lucy Köbel
uczennica 10. klasy DPFA-Regenbogen-Schulen Zwickau

Kiedy w piątek przyjechaliśmy do Berlina, wszyscy byliśmy bardzo podekscytowani tym, że w końcu zobaczymy się z polską młodzieżą. Po raz pierwszy spotkaliśmy się z nimi we włoskiej restauracji „Mama". Wszyscy okazali się bardzo przyjaźni, szybko nawiązaliśmy kontakt, porozumiewaliśmy się ze sobą w języku angielskim.

Późnym popołudniem odwiedziliśmy Pomnik Pomordowanych Żydów Europy, Pomnik pamięci osób homoseksualnych prześladowanych przez nazizm oraz Miejsce Pamięci Sinti i Romów. Dzięki naszemu przewodnikowi wycieczki te były niezwykle interesujące i poruszające. Wieczorem wspólnie ugotowaliśmy pyszną kolację w studiu kulinarnym „Sari Sari", a po niej poszliśmy razem nad Sprewę i pozwoliliśmy wieczorowi odpłynąć.

Następny dzień rozpoczęliśmy od obejrzenia wystawy o harcerstwie i o Polsce w czasie II wojny światowej, odwiedziliśmy też punkt zbiórki darów dla potrzebujących w Ukrainie. Kolejnym punktem naszego programu było zwiedzanie Centrum Dokumentacji „Topografia terroru". To miejsce przyprawiło o dreszcze nawet najtwardszych z nas. Budynek Centrum znajduje się w miejscu, gdzie niegdyś mieściła się siedziba SS i Gestapo. Przewodnik dużo opowiadał nam

Aus Feinden in der Vergangenheit können Freunde in der Zukunft werden

Lucy Köbel
Schülerin der 10. Klasse der DPFA-Regenbogen-Schulen Zwickau

Als wir am Freitag in Berlin ankamen, waren wir alle sehr gespannt endlich die polnischen Schüler kennenzulernen. Wir trafen dann im italienischen Restaurant „Mama“ zum ersten Mal auf die polnischen Schüler, welche sich sofort als sehr freundlich entpuppten.

Die Kommunikation untereinander war kein Problem, da fast jeder Englisch sprechen konnte. So schlossen wir bereits zu Beginn des Projektes internationale Freundschaften.

Am späteren Nachmittag besuchten wir das Denkmal für die ermordeten Juden Europas, das Denkmal für Homosexuelle und das der Sinti und Roma. Unser Tourguide gestaltete die Führungen äußerst interessant und am Abend kochten wir gemeinsam mit den polnischen Schülern ein leckeres Abendessen im Kochstudio „Sari Sari“. Danach trafen wir uns gemeinsam an der Spree und ließen den Abend ausklingen.

Der nächste Tag begann mit einer Ausstellung über die Pfadfinder, über Polen im Zweiten Weltkrieg und einer informativen Führung durch die Sammelstelle für Artikel, welche später an die Ukraine geschickt werden. Danach besuchten

o wstrząsających metodach kontrolowanych zabójstw i torturowania różnych grup etnicznych oraz politycznych przeciwników nazistów.

W przeddzień wyjazdu odwiedziliśmy Dom Konferencji w Wannsee.
Nasz przewodnik przekazał nam wiele cennych informacji i faktów na temat samej konferencji oraz podstępnych planów systematycznej deportacji i eksterminacji Żydów. Łzy wzruszenia wywołał wieczorny spektakl „Zielnik Pileckiego", który niezwykle prawdziwie i poruszająco pokazał uczucia, lęki i obawy głównego bohatera Witolda Pileckiego oraz jego rodziny tuż przed decyzją rotmistrza o dobrowolnym pójściu do obozu koncentracyjnego w Auschwitz.

Podczas tego wspaniałego i niezwykle pouczającego projektu wiele się nauczyliśmy i pogłębiliśmy naszą wiedzę na temat polskiej i niemieckiej przeszłości, nawiązaliśmy też nowe przyjaźnie, udowadniając, że wrogowie z przeszłości mogą stać się przyjaciółmi w przyszłości.

wir das Dokumentationszentrum „Topographie des Terrors“, wobei es selbst den Schülern mit dem dicksten Fell kalt den Rücken herunterlief. Das Gebäude befand sich an der Stelle, wo früher die SS und die Gestapo ihren Sitz hatten. Unser Tourguide sprach viel über die perfiden Methoden der kontrollierten Morde und der Folter von verschiedenen ethnischen Gruppen oder politischen Gegnern der Nationalsozialisten. Den Abend verbrachten wir wieder gemeinsam an der Spree.

Am vorletzten Tag besuchten wir dann das Haus der Wannsee-Konferenz und tauschten uns über die verschiedensten Themen aus. Auch hier fesselte uns unser Tourguide mit interessanten Fakten über die Wannsee-Konferenz, sowie über die arglistigen Pläne wie Juden systematisch deportiert und ermordet werden sollten. Am Abend trieb uns das Theaterstück „Pileckis Herbarium“ die Tränen in die Augen, da es die Gefühle, Ängste und Sorgen von Hauptdarsteller Witold Pilecki und seiner Familie vor seiner Reise ins Konzentrationslager Auschwitz wirklich gut widerspiegelte.

Auf dieser wunderschönen und äußerst informativen Reise konnten wir viele neue Dinge erlernen, unser Wissen über unsere gemeinsame Vergangenheit erweitern und neue Freundschaften und Kontakte knüpfen, welche beweisen, dass aus Feinden in der Vergangenheit, doch Freunde in der Zukunft werden können.

Wzmacnianie świadomości historycznej w miejscach historycznych. Praca przymusowa w okresie nazistowskim w kontekście polsko-niemieckich projektów młodzieżowych

Lukas Wieczorek i Maximilian Steinhoff
edukatorzy w Instytucie Pileckiego w Berlinie

Polsko-niemieckie spotkanie młodzieży zorganizowane przez partnerów projektu, tj. Dom Kultury Dorożkarnia z Warszawy, Instytut Pileckiego w Berlinie oraz DPFA-Regenbogen-Schulen z Zwickau, odbyło się w dniach 1-6 lipca 2023 roku pod hasłem „Przywracamy pamięć, budujemy przyszłość" w Berlinie. Program wizyty w stolicy Niemiec zbudowany był wobec takich zagadnień, jak: praca przymusowa w Trzeciej Rzeszy, narodowo-socjalistyczny system terroru, niemiecka okupacja Polski w czasie II wojny światowej oraz kultura pamięci w Polsce i Niemczech. Uczestnicy wzięli udział w warsztatach, zwiedzali też miejsca pamięci, m.in. Centrum Dokumentacyjne Robót Przymusowych w okresie nazistowskim w Berlin-Schöneweide, Centrum Dokumentacyjne „Topografia terroru" oraz Instytut Pileckiego w Berlinie. W ramach zajęć podkreślono powiązania pomiędzy różnymi aspektami historii narodowego socjalizmu a II wojną światową, dyskutowano także o polskich i niemieckich perspektywach.

An historischen Orten Geschichtsbewusstsein stärken. Ein Beispiel zur Geschichte der NS-Zwangsarbeit im Kontext deutsch-polnischer Jugendprojekte

Lukas Wieczorek, Maximilian Steinhoff
Bildungsreferenten am Pilecki-Institut Berlin

Die deutsch-polnische Jugendbegegnung der Kooperationspartner Kulturhaus Dorożkarnia aus Warschau, Pilecki-Institut Berlin und der DPFA-Regenbogen--Schulen Zwickau fand vom 1.-6. Juli 2023 unter dem Titel „Erinnerung wiedererlangen, Zukunft gestalten" in Berlin statt. Themenschwerpunkte waren die NS-Zwangsarbeit, die nationalsozialistische Terrorherrschaft, die deutsche Besatzung Polens im Zweiten Weltkrieg sowie die Erinnerungskulturen Polens und Deutschlands. Die Teilnehmenden nahmen an Workshops und Führungen in verschiedenen historischen Lernorten in Berlin teil, wie dem Dokumentationszentrum NS-Zwangsarbeit in Berlin-Schöneweide, der Topographie des Terrors und dem Pilecki-Institut Berlin. Dabei wurden Bezüge zwischen den verschiedenen Aspekten der Geschichte des Nationalsozialismus und des Zweiten Weltkriegs hergestellt sowie deutsche und polnische Perspektiven diskutiert.

everest

Zarówno w niemieckiej, jak i w polskiej kulturze pamięci historycznej zagadnienie pracy przymusowej w czasie II wojny światowej jest mało popularne i niezbyt często dyskutowane. Uczestnicy projektu przez dwa dni szczegółowo poznawali ten temat w byłym obozie pracy przymusowej Berlin-Schöneweide, gdzie Centrum Dokumentacji prezentuje wystawy i oferuje programy edukacyjne. Dobrze zachowany jest historyczny teren obozowy, który robi wrażenie już samą atmosferą i architekturą odzwierciedlającymi trudną i bolesną historię tego miejsca. Uczestnicy i uczestniczki pogłębiali swoją wiedzę o rozmaitych obliczach bezprawia w Trzeciej Rzeszy w ramach oprowadzania po wystawie i terenie obozu, a także podczas warsztatów poświęconych biografiom kilku robotników i robotnic przymusowych. Interakcja pomiędzy atmosferą tego miejsca, pojawiającymi się emocjami a nowo zdobytą wiedzą stanowiła fundament dla warsztatów artystycznych, w ramach których uczestniczki i uczestnicy projektu zostali zaproszeni do kreatywnego wyrażenia swoich odczuć i refleksji w połączeniu ze zdobytą wiedzą faktograficzną. Rozważając tematy wojny, wolności i przymusu, młodzież za pośrednictwem sztuki dostrzegała związki między przeszłością a teraźniejszością.

Uczestnicy z polskiej grupy, gdzie były również osoby z Ukrainy i Białorusi, odwoływali się do własnych historii rodzinnych, opowiadając o krewnych wywiezionych na roboty przymusowe do Niemiec w czasie II wojny. Opowieści tego typu dodatkowo pokazały niemieckim uczestnikom, jak ważne są pamięć o wyrządzonych krzywdach oraz ich uznanie. Za sprawą rodzinnych historii uczestników i uczestniczek z Polski, Ukrainy i Białorusi okazało się, że omawiany temat był bardziej obecny w świadomości polskiej grupy niż młodzieży z Niemiec. Natomiast sama skala pracy przymusowej w Niemczech w czasie II wojny w równym stopniu zaskoczyła wszystkich. Zmierzenie się z trudnym tematem pracy przymusowej w miejscu historycznym, gdzie się to wszystko działo, przyczyniło się nie tylko do poszerzenia perspektyw oraz pogłębienia wiedzy młodzieży uczestniczącej w projekcie poświęconym przeszłości, ale też do uwrażliwienia uczestniczek i uczestników na dzielącą i łączącą ich jednocześnie historię.

Die Geschichte der Zwangsarbeit während des Zweiten Weltkriegs findet sowohl in der deutschen als auch in der polnischen Erinnerungskultur nur wenig Aufmerksamkeit. Die Teilnehmenden beschäftigten sich mit diesem Thema zwei Tage lang im ehemaligen Zwangsarbeitslager Berlin-Schöneweide, wo heute das Dokumentationszentrum mit Ausstellungen und Bildungsangeboten über diese Geschichte informiert. Das ehemalige, gut erhaltene Lagergelände wirkt als historischer Ort allein durch seine Aura und Architektur und regt dadurch zur Auseinandersetzung mit seiner gewaltvollen Geschichte an. Die Teilnehmenden vertieften ihr Wissen bei einer Führung durch die Ausstellung und über das ehemalige Lagergelände sowie durch Workshops zu Biographien ehemaliger Zwangsarbeiterinnen und Zwangsarbeiter. Dies ermöglichte ihnen einen emotionalen Zugang zur Geschichte der NS-Zwangsarbeit und der davon betroffenen Menschen. Dabei erlangten sie ein Bewusstsein für die historischen Zusammenhänge und die vielen Facetten des NS-Unrechts.

Teilnehmende aus der polnischen Gruppe sowie diejenigen mit ukrainischem oder belarussischem Hintergrund stellten Bezüge zu ihren eigenen Familiengeschichten her und erzählten von Angehörigen, die während des Zweiten Weltkriegs zur Zwangsarbeit nach Deutschland verschleppt wurden. Diese Erzählungen verdeutlichten den deutschen Teilnehmenden zusätzlich die gegenwärtige Bedeutung der Erinnerung an und Anerkennung von in der Vergangenheit begangenem Unrecht. Durch die familiäre Betroffenheit der aus Polen, der Ukraine und Belarus stammenden Teilnehmenden wurde allerdings auch deutlich, dass das Thema aufgrund der Familiengeschichte in der polnischen Gruppe präsenter war als in der deutschen. Vom Ausmaß der NS-Zwangsarbeit, die während des Zweiten Weltkriegs in Deutschland omnipräsent war, waren alle Teilnehmenden aber gleichermaßen überrascht. Die Auseinandersetzung mit der Geschichte der NS-Zwangsarbeit an einem historischen Ort trug während des Projekts dazu bei, die Sensibilität der Teilnehmenden für die kulturellen Gemeinsamkeiten und Unterschiede zu stärken, dadurch deren Perspektiven zu erweitern und ihr historisches Wissen zu vergrößern.

Komentarz edukatora artystycznego

Jacek Różański
artysta intermedialny

Do Instytutu Pileckiego w Berlinie jechałem z otwartością i dużą ciekawością. W 2023 roku do projektu „Przywracamy pamięć – budzimy świadomość" udało nam się zebrać różnorodną grupę młodych ludzi z całej Polski, świadomych, dokąd jadą i z jakimi tematami się spotkają.

Jestem artystą wizualnym, więc jako narzędzie pracy wybrałem obraz ruchomy uzyskiwany w małej skali, komponowany z przedmiotów – *found objects* – oraz podstawowego rysunku. Gotowe prace utrwalane były aparatem fotograficznym. Następnie sekwencje zdjęć i rysunków wykonane przez młodzież polską i niemiecką uruchamialiśmy w komputerze, by uzyskać finalnie animację poklatkową.

Zaobserwowałem, że młodzież z Polski bardziej orientowała się w zaproponowanej technice animowania, jednak dzięki wzajemnej współpracy zdecydowana większość uczestników i uczestniczek mojej grupy uzyskała satysfakcjonujący efekt końcowy. Różnorodność animacji i ich liczba pokazały, że młodzież podjęła się pracy z trudnym tematem, mierzyła się z trudnościami technicznymi oraz pewną barierą językową podczas konsultacji i tłumaczenia zadania.

Lubię pracować z młodymi ludźmi. Zawsze pochylamy się nad problemami wspólnie, ale zachęcam ich do eksploracji tematu według własnego uznania. Efekt pracy podczas projektu w Berlinie uznaję za naprawdę dobry, biorąc pod uwagę, że poruszaliśmy się wokół bardzo trudnych i bolesnych tematów.

Kommentar eines Kunstpädagogen

Jacek Różański
Intermedia-Künstler

Mit Offenheit und großer Neugierde bin ich in das Pilecki-Institut in Berlin gereist. Im Jahr 2023 ist es gelungen, eine heterogene Gruppe junger Leute aus ganz Polen zusammen zu stellen, die sich darüber im Klaren waren, wohin sie fahren und mit welchen Themen sie sich beschäftigen werden.

Ich bin bildender Künstler und habe daher als Arbeitswerkzeug ein kleinskaliges bewegliches Bild gewählt, das aus Gegenständen, so genannten *found objects*, und einer Hintergrundskizze bestand. Die fertigen Arbeiten wurden fotografiert. Anschließend haben wir die Sequenzen der von den deutschen und polnischen Jugendlichen angefertigten Bilder und Zeichnungen am Computer animiert, um so schließlich einen Stop-Motion-Film zu erhalten.

Dabei habe ich festgestellt, dass die Jugendlichen aus Polen mehr Ahnung von der vorgeschlagenen Animationstechnik hatten, als ihre Kollegen aus Deutschland. Allerdings konnte die große Mehrheit der Teilnehmer aus meiner Gruppe dank der Teamarbeit ein zufriedenstellendes Ergebnis erzielen. Die Vielfältigkeit der Animationen und deren Zahl zeigt, dass die Jugendlichen mit dem schwierigen Thema gearbeitet, technischen Schwierigkeiten die Stirn geboten und die Sprachbarriere bei der Beratung und Übersetzung der Aufgabe überwunden haben.

Ich arbeite gern mit jungen Menschen. Wir gehen zwar immer zusammen auf schwierige Aspekte ein, aber ich muntere die Teilnehmer auch dazu auf, das Thema entsprechend eigener Interessen zu entdecken. Das Ergebnis unserer Arbeit während des Projekts in Berlin halte ich für wirklich gut, wenn man bedenkt, dass wir es mit sehr schwierigen und schmerzvollen Themen zu tun hatten.

METALLICA

Komentarz edukatora artystycznego

Kamil Niedziałek
artysta wizualny, muzyk i edukator artystyczny

Realizowany w 2023 roku w Berlinie projekt edukacyjny „Przywracamy pamięć – budzimy świadomość" to dla mnie przede wszystkim zoptymalizowana forma przekazywania młodzieży trudnych informacji. Zoptymalizowana, czyli angażująca do pracy nie tylko intelekt i pamięć, ale też przeżycie – i to ich własne, indywidualne, wzmocnione tym, co w człowieku najcenniejsze – kreatywnością, którą postrzegam jako sedno wszelkiej żywotności. Przyswojone podczas zajęć informacje mogły być od razu wyrażone, w zgodzie z temperamentem i wrażliwością każdej uczestniczki i uczestnika. W ten sposób na zgliszczach historii, przesiąkniętej obsesją śmierci, wyniszczania i hierarchii, celebrowaliśmy życie, moment obecny – a wszystko w szacunku do bezradności wobec tego, co się wydarzyło. Ostatecznie wziąć za coś odpowiedzialność, to się z tym zmierzyć, a nie utonąć w poczuciu winy.

Kommentar eines Kunstpädagogen

Kamil Niedziałek
Bildender Künstler, Musiker und Kunstpädagoge

Das Bildungsprojekt in Berlin war für mich vor allem eine optimierte Form zur Vermittlung schwierigen Wissens an junge Menschen. Optimiert – das heißt, dass nicht nur Intellekt und Gedächtnis miteinbezogen wurden, sondern auch das Erleben – das eigene, individuelle Erleben, gestärkt durch das wichtigste Gut des Menschen – die Kreativität. Diese wiederum halte ich für den Kern aller Lebenskraft. Die während der Veranstaltung vermittelten Fakten konnten umgehend ausgedrückt werden, je nach Temperament und Sensibilität der einzelnen Teilnehmerinnen und Teilnehmer. So konnten wir auf dem von Tod, Zerstörung und Hierarchien durchtränkten Schutthaufen der Geschichte das Leben und die Gegenwart zelebrieren – und all das mit gebührendem Respekt vor der Ratlosigkeit angesichts des Geschehenen. Denn schließlich heißt Verantwortung für etwas übernehmen, sich dem Thema zu stellen, und nicht im Schuldgefühl zu ertrinken.

Chodzi o to, żeby oddać ludziom głos

Maria Sztark
animatorka kultury

W 101. rocznicę odzyskania przez Polskę niepodległości, kiedy cała Warszawa tonęła w biało-czerwonych barwach, w samym jej sercu – na placu Defilad – stanęła wyjątkowa, monumentalna instalacja. Na sześciometrowych masztach załopotało 101 niezwykłych, bajecznie kolorowych flag – osobistych sztandarów stworzonych przez niemal stu warszawian, symbolizujących ich własne marzenia, przekonania, tożsamość oraz indywidualne wizje wolności.

Do stworzenia tej wspólnotowej, społecznej instalacji zaproszeni zostali kreatywni mieszkańcy stolicy: zwyczajni-niezwyczajni bohaterowie miejscy, robiący na co dzień coś dobrego w swoim otoczeniu. Przy wspólnym działaniu artystycznym wokół tematu niepodległości spotkali się ludzie, którzy najprawdopodobniej nigdy nie mieliby okazji się poznać: seniorzy z Siekierek, początkujący artyści, osoby z niepełnosprawnościami, ludzie w kryzysie bezdomności, młodzi działacze lokalni, studenci czy maluchy, które jeszcze nie nauczyły się mówić. W efekcie ich współpracy udało się stworzyć nie tylko unikatowe wydarzenie na Święto Niepodległości, ale też społeczną panoramę miasta – kompletne wspólnotowe dzieło złożone ze współgrających ze sobą, choć indywidulnych i różnorodnych flag oraz wystawy portretów twórców instalacji z ich historiami i interpretacjami wykonanych projektów.

Żelazną zasadą tej artystyczno-społecznej inicjatywy było dążenie do autentyczności – poszukiwanie prawdziwego głosu miasta i jego mieszkańców – nie angażowaliśmy przedstawicieli władz, ludzi związanych z polityką czy reprezentantów podmiotów, firm i przedsiębiorstw, które chciałyby się zareklamować. Ponadto chcieliśmy zdekonstruować klasyczny model obchodzenia Święta Niepodległości, odejść od akademii, bezrefleksyjnego traktowania

Es geht darum, den Menschen eine Stimme zu geben

Maria Sztark
Kulturanimateurin

Am 101. Jahrestag der Wiedererlangung der polnischen Unabhängigkeit, als ganz Warschau in Weiß und Rot erstrahlte, war im Herzen der Stadt auf dem Plac Defilad eine einzigartige, monumentale Installation zu sehen. Auf sechs Meter hohen Masten wehten 101 besondere, märchenhaft bunte Fahnen – ganz persönliche Flaggen, gemalt von knapp einhundert Warschauern, die ihre persönlichen Träume, Überzeugungen und Identitäten sowie ganz individuellen Visionen von Freiheit symbolisierten.

Zur Gestaltung dieser gemeinsamen sozialen Installation wurden kreative Einwohner der Hauptstadt eingeladen: ganz gewöhnliche (ungewöhnliche) Helden der Stadt, die im Alltag Gutes in ihrem Umfeld tun. Zur gemeinsamen künstlerischen Arbeit rund um das Thema Unabhängigkeit kamen Menschen zusammen, die sich sonst wahrscheinlich nie kennengelernt hätten: Senioren aus Siekierki, Nachwuchskünstler, Menschen mit Behinderungen, Wohnungslose, junge Lokalaktivisten, Studenten und Kleinkinder, die noch nicht sprechen gelernt hatten. Im Ergebnis ist es gelungen, nicht nur eine einzigartige Aktion zum Unabhängigkeitstag zu gestalten, sondern auch ein gesellschaftliches Panorama der Stadt – ein rundum gemeinschaftliches Werk aus miteinander harmonierenden, aber dennoch individuellen und vielfältigen Flaggen und einer Ausstellung, in der die Porträts

symboli narodowych i zawłaszczania symbolu, jakim jest flaga, przez kolejne grupy, zwłaszcza te, którym patriotyzm kojarzy się z maszerowaniem w ciężkich butach. Chcieliśmy oddać przestrzeń do twórczego i świadomego korzystania z możliwości, jakie daje obywatelom nowoczesne, demokratyczne i wolne państwo. Chyba nam się to udało – podczas któregoś z kolei spotkania warsztatowego jedna z uczestniczek przy projektowaniu swojej flagi stwierdziła: „No tak, bo tu chodzi o to, żeby oddać ludziom głos".

Od wycinanek do placu Defilad, czyli jak się robi flagi?

Koncept brzmiał nieźle: stu warszawian i warszawianek tworzy swoje osobiste flagi. Tylko jak ich wybrać spośród prawie dwóch milionów mieszkańców stolicy? Jak do nich dotrzeć i jak przekonać do tej czasochłonnej misji? Nie czuliśmy się na tyle kompetentni, by samodzielnie zdecydować o tym, kogo zaprosimy do naszego przedsięwzięcia. Dlatego od razu powołaliśmy w otwartym naborze kilkunastoosobową projektową grupę roboczą, złożoną z lokalnych liderów społecznych, animatorów, działaczy. Połączyliśmy siły w opracowaniu subiektywnej mapy Warszawy, uwzględniającej sieci relacji, wspomnień, emocji, ważnych i nieważnych miejsc, wydarzeń, szans i zagrożeń. Ruszyliśmy w miasto na badania terenowe i wywiady – każdy w swoją stronę, w inny rejon, w poszukiwaniu bohaterów i bohaterek miejskiej codzienności. Taki sposób działania nazywamy metodą „łagodnego wprowadzania", tzn. przyciągania uczestników projektu za pomocą budowania zaufania poprzez pośredników pomiędzy animatorami przedsięwzięcia animacyjnego a społecznością lokalną.

W demokratycznym procesie udało nam się wyłonić niemal sto osób – twórców i twórczynie flag. Podczas cyklu spotkań warsztatowych, przy wspólnym stole dyskutowaliśmy na temat niepodległości i suwerenności w ujęciu globalnym, państwowym, lokalnym, a wreszcie – osobistym. W ruch poszły kolorowe papiery, nożyczki i klej. Pod okiem artystów grafików: Kai i Piotra Depta-Kleśtów, którzy wprowadzili uczestników w meandry sztuki kompozycji, operowania symbolem i łączenia barw, każdy z twórców przygotował papierowy projekt swojej flagi. Pani Ania, aktywna seniorka z Siekierek, swoją pracę opisała tak: „Na mojej fladze są ludzie z różnokolorowymi główkami jako symbol różnorodności i współpracy. Trzymają się za ręce, a wszystko jest na zielonym tle – oznaczającym nadzieję, że w Polsce i na świecie będzie panowała taka zgoda". Natomiast osiemnastoletnia Marta, która właśnie decyduje, co by chciała robić w życiu, na swojej fladze pokazała kształty, za pomocą których chciała przedstawić otaczającą

der Mitwirkenden, ihre Geschichten und ihre eigenen Interpretationen ihrer Werke präsentiert werden.

Der eiserne Grundsatz dieser künstlerisch-gesellschaftlichen Initiative war Authentizität – es ging darum, die echte Stimme der Stadt und ihrer Einwohner hörbar zu machen. Es wurden weder Behördenvertreter, noch Politiker oder Vertreter von Institutionen, Firmen und Unternehmen zur Teilnahme eingeladen, die Werbung für sich machen wollten. Außerdem wollten wir das klassische Modell dekonstruieren, wie der Unabhängigkeitstag gefeiert werden sollte: weg von Festveranstaltungen, vom unreflektierten Umgang mit nationalen Symbolen und der Vereinnahmung der Flagge durch immer neue Gruppierungen – und insbesondere durch jene, für die Patriotismus mit Märschen in schweren Stiefeln identisch ist. Märschen, Gewehrsalven und Kunstflügen des Luftwaffengeschwaders zum Trotz haben wir versucht, Raum für die kreative und bewusste Nutzung der Möglichkeiten zu bieten, die der moderne, demokratische und freie Staat seinen Bürgern eröffnet. Und es ist uns wohl gelungen. Während einer der Workshopveranstaltungen stellte eine der Teilnehmerinnen während der Arbeit an ihrer Flagge fest: „Nun ja, hier geht es doch darum, den Menschen eine Stimme zu geben."

Von Bastelarbeiten bis zum Plac Defilad – wie entstehen Flaggen?

Der Plan klang gut: hundert echte Warschauer und Warschauerinnen gestalten ihre ganz persönlichen Flaggen. Nur, wie wählt man einhundert Menschen aus den knapp zwei Millionen Einwohnern der Hauptstadt aus? Wie spricht man sie an und wie überzeugt man sie von dieser zeitaufwändigen Mission? Wir fühlten uns nicht kompetent genug, um selbst zu entscheiden, wen wir zu unserem Projekt einladen. Deshalb haben wir im Rahmen eines öffentlichen Aufrufs eine Arbeitsgruppe mit etwa einem Dutzend lokalen Führungspersönlichkeiten, Animateuren und Aktivisten gebildet. So haben wir die Kräfte gebündelt und einen subjektiven Stadtplan von Warschau erstellt, der Netzwerke von Beziehungen, Erinnerungen, Emotionen, wichtigen und unwichtigen Orten, Ereignissen, Chancen und Gefahren berücksichtigte. Und dann sind wir auf die Straßen der Stadt gegangen, um Feldstudien zu machen und Interviews zu führen – jeder in eine andere Richtung, eine andere Region, auf der Suche nach Heldinnen und Helden des städtischen Alltags. Diese Vorgehensweise nennen wir die Methode der „sanften Heranführung", bei der die Projektteilnehmer mit Hilfe von Vertrauensaufbau durch Mittler zwischen Animateuren des Projekts und der lokalen Bevölkerung angeworben werden.

nas naturę i tak to uzasadniała: „Widać tu chmury, słońce i zieleń na ciemnym kontrastującym tle. Najbardziej wolna jestem w momencie, gdy czuję się mała w stosunku do natury, na przykład w górach, gdy wieje wiatr – jestem ja sama i ta wielka cisza”.

Im Rahmen eines demokratischen Prozesses konnten wir so knapp einhundert Personen gewinnen, die ihre Flaggen gestalteten. Während der Workshoptage diskutierten wir zusammen an einem Tisch über Unabhängigkeit und Souveränität im globalen, staatlichen, lokalen und persönlichen Sinne. Und dann wurde buntes Papier, Scheren und Klebstoff ausgeteilt. Unter den wachsamen Augen der beiden Grafiker Kaja und Piotr Depta-Kleśta, die die Teilnehmer in die Mäander der Kompositionskunst, des Umgangs mit Symbolen und der Komposition von Farbtönen einführten, erstellte jeder Teilnehmer einen Papierentwurf seiner Flagge. Ania, eine aktive Seniorin aus Siekierki, beschrieb ihr Werk wie folgt: „Auf meiner Flagge sind Menschen mit verschiedenfarbigen Köpfen als Symbol der Vielfalt und Zusammenarbeit zu sehen. Sie halten sich an den Händen und stehen vor einem grünen Hintergrund. Dieser symbolisiert die Hoffnung, dass in Polen und weltweit einmal derartiges Einvernehmen herrschen wird.“ Die achtzehnjährige Marta dagegen, die gerade überlegt, was sie im Leben machen möchte, verewigte auf ihrer Flagge verschiedene Formen, mit denen sie die Natur um uns herum präsentieren wollte: „Es sind Wolken, die Sonne und viel Grün vor dunklem, kontrastierendem Hintergrund zu sehen. Am freiesten bin ich dann, wenn ich mich angesichts der Natur besonderes klein fühle. Zum Beispiel in den Bergen, wenn der Wind weht – ich alleine inmitten der großen Stille.“

Alle fertigen Papierentwürfe wurden von Piotr und Kaja entsprechend künstlerisch beurteilt. Schließlich wurden die Endversionen digitalisiert und zum professionellen Druck auf speziellem Flaggenstoff im Format 2 m x 1,2 m eingereicht.

Każdy z ukończonych papierowych projektów trafił do artystycznych konsultacji u Piotra i Kai, którzy zdigitalizowali ostateczne wersje i przygotowali je do profesjonalnego druku na specjalnych materiałach flagowych w formatach 2 m x 1,2 m. My, animatorzy – Maria, Agata i Łukasz – spisaliśmy historie i interpretacje autorów oraz uwieczniliśmy ich twarze w spontanicznym studio portretowym Mateusza Kowalika.

12 listopada 2019 roku osobiste flagi warszawian rozpostarliśmy u stóp Pałacu Kultury i Nauki na stu jeden sześciometrowych masztach w towarzystwie wystawy portretów ich autorów oraz ich osobistych opowieści. Wielkoformatową instalację „odsłoniliśmy", w obecności twórców flag, ich rodzin, przyjaciół i innych warszawian, za pomocą rozświetlenia flag mocnymi reflektorami przy dźwiękach koncertu „Flaga muzyczna" w wykonaniu Piotra Mełecha, Mamadou Góo Bâ, Raya Dickaty'ego i innych. Podziwianie wspólnego dzieła i spacery wśród kolorowego lasu flag trwały całą noc.

Wędrówki dobrych praktyk

Koncept flag osobistych urodził się przy Wałach Chrobrego w Szczecinie w 2017 roku. Spacerowałam z tatą, Markiem Sztarkiem, zastanawiając się, czy warto realizować działania animacyjne w ramach zbliżających się obchodów 100. rocznicy odzyskania przez Polskę niepodległości.

„To może postawcie flagi" – zaproponował Marek. „Flagi? Przecież to banalne…" – pomyślałam, by za chwilę usłyszeć: „Ale nie biało-czerwone. I niech wiszą w jakimś przedziwnym miejscu". Kilka miesięcy później zrealizowaliśmy pilotażowy projekt w Golczewie, gdzie flagi osobiste stanęły w jeziorze Szczuczym, rok później w Szczecinie na placu Solidarności, stając się najważniejszym wydarzeniem alternatywnym wobec oficjalnych miejskich obchodów rocznicy. Instalację skomentował Piotr Szyliński, dziennikarz „Gazety Wyborczej": „Tak, łatwo wyjść na ulice i krzyczeć «śmierć wrogom ojczyzny». Znacznie trudniej o osobistą refleksję nad tym, co dzisiaj oznaczają pojęcia «patriotyzm», «wolność», «niepodległość». To wymaga wysiłku, takiego, jaki podjęli uczestnicy projektu «Sto flag na sto lat»".

Realizację finałowej, trzeciej edycji projektu, zaplanowanej w Warszawie, zdecydowaliśmy się zaproponować instytucji, która często podejmuje się koordynacji eksperymentalnych przedsięwzięć, czyli Domowi Kultury Dorożkarnia. Anna Michalak-Pawłowska, jego dyrektorka, odpowiedziała bez wahania: „Robimy!". No to zrobiliśmy.

Wir Animateure (Maria, Agata und Łukasz) schrieben die Geschichten und Interpretationen der Autoren auf und verewigten ihre Gesichter im spontanen Portraitstudio von Mateusz Kowalik.

Am 12. November 2019 wurden die Flaggen der Warschauer am Fuße des Kulturpalasts an einhunderteins sechs Meter hohen Masten aufgezogen, begleitet von einer Ausstellung der Porträts der Künstler und ihrer persönlichen Geschichten. Die großformatige Installation wurde in Anwesenheit der Künstler, ihrer Familien und Freunde sowie zahlreicher Warschauer „eingeweiht", indem die Flaggen mit leistungsstarken Reflektoren zu den Tönen des Konzerts „Musikalische Flagge" von Piotr Mełech, Mamadou Góo Bâ, Ray Dickaty u.a. angestrahlt wurden. Die ganze Nacht über wurde das Werk bewundert und zahlreiche Besucher spazierten durch den bunten Flaggenwald.

Spaziergänge für gute Praktiken

Das Konzept der persönlichen Flaggen wurde auf der Hakenterrasse in Stettin im Jahr 2017 geboren. Bei einem Spaziergang mit meinem Vater Marek Sztark habe ich darüber nachgedacht, ob es sich lohnt, im Rahmen der kommenden Feierlichkeiten anlässlich des 100. Jahrestags der Wiedererlangung der polnischen Unabhängigkeit ein Animationsprojekt zu starten.

„Dann stellt doch Flaggen auf", schlug Marek vor. „Flaggen? Das ist doch banal…", dachte ich, nur um kurz darauf zu hören: „Aber nicht in rot und weiß. Und an einem seltsamen Ort." Einige Monate später setzen wir unser Pilotprojekt in Golczewo in die Tat um, wo persönliche Flaggen am Szczucze-See gehisst wurden. Ein Jahr später tauchten die Flaggen auf dem Plac Solidarności in Stettin auf und wurden zum wichtigsten alternativen Event zu den offiziellen städtischen Feierlichkeiten. Die Installation kommentierte Piotr Szyliński von der Zeitung „Gazeta Wyborcza": „Ja, es ist nicht schwer, auf die Straße zu gehen und «Tod den Feinden des Vaterlands» zu brüllen. Deutlich komplizierter ist es, persönliche Überlegungen anzustellen, was die Begriffe Patriotismus, Freiheit und Unabhängigkeit heute bedeuten. Das kostet Mühe, und diese Mühe haben sich die Teilnehmer des Projekts «Hundert Flaggen für hundert Jahre» gemacht."

Für die Realisierung der letzten, dritten Auflage des Projekts in Warschau haben wir eine Einrichtung vorgeschlagen, die schon häufig experimentelle Vorhaben koordiniert hat – das Kulturzentrum Dorożkarnia. Und dessen Direktorin Ania Michalak-Pawłowska antwortete ohne zu zögern: „Das machen wir!". Und wir haben es gemacht.

W relacji i dialogu z osobami seniorskimi

Damian Kalita
animator projektów 60+, projektant relacji

Od 2018 roku w Domu Kultury Dorożkarnia oprócz aktywności dla młodszego pokolenia prowadzone są również działania skierowane do osób seniorskich. To daje dużą przestrzeń do łączenia tematów i budowania pomostów pomiędzy pokoleniami.

Program aktywności dla osób seniorskich został opracowany metodą partycypacyjną podczas warsztatów wydobywczych. W ramach kilku spotkań z mieszkańcami i mieszkankami Siekierek zmapowaliśmy tematy i zagadnienia, które są dla nich interesujące. Motywem przewodnim wszystkich spotkań jest stwarzanie przestrzeni do dyskusji, swobodnej wymiany myśli, uczenia się od siebie nawzajem oraz rozumienia współczesnych zjawisk społecznych i kulturalnych. Program działań jest przewodnikiem po aktualnych i ważnych tematach w debacie publicznej, sztuce, kulturze i społeczeństwie. Pokazujemy, jak przy użyciu języka sztuki można walczyć o prawa osób niebinarnych, upominać się o osoby w kryzysie bezdomności, poznawać różne kultury i oswajać się z „innym" w naszym społeczeństwie.

Osoby seniorskie biorą udział w warsztatach twórczych, oprowadzaniach kuratorskich po aktualnych wystawach, spotkaniach z osobami artystycznymi młodszego pokolenia, wykładach oraz działaniach performatywnych. Docieramy do niszowych galerii, podpatrujemy, czym jest sztuka społecznie zaangażowana oraz co inspiruje młodych artystów i artystki. Zawsze wybieram miejsca nieoczywiste, gdzie osoby artystyczne poruszają kwestie ważne społecznie,

Im Kontakt und Dialog mit Senior/-innen

Damian Kalita
Animateur für Projekte 60+, Experte für zwischenmenschliche Beziehungen

Seit 2018 finden im Kulturzentrum Dorożkarnia neben Aktivitäten für junge Menschen auch Programmpunkte für Senior/-innen statt. Dies schafft viel Raum zur Verknüpfung von Themen und zum Bau von Brücken zwischen den Generationen.

Das Aktivitätsprogramm für Senior/-innen wurde mit Hilfe der Partizipationsmethode im Zuge eines sog. Entdeckerworkshops entwickelt. Während mehrerer Treffen mit Einwohner/-innen von Siekierki haben wir Themen und Fragestellungen gemappt, die für sie von Bedeutung sind. Jedes Jahr wird unsere Arbeit ausgewertet und wir nehmen entsprechende Änderungen vor. Das Leitmotiv aller Veranstaltungen ist es, Raum für Diskussionen und den unbehinderten Meinungsaustausch zu schaffen, voneinander zu lernen und das Verständnis für moderne gesellschaftliche und kulturelle Phänomena zu ermöglichen. Unser Aktionsprogramm ist ein Wegweiser zu aktuellen und wichtigen Themen in der öffentlichen Debatte sowie in den Bereichen Kunst, Kultur und Gesellschaft. Wir zeigen, wie sich mit Hilfe der Sprache der Kunst für die Rechte von nicht binären Personen kämpfen lässt, wie an das Schicksal von Menschen in der Krise der Wohnungslosigkeit erinnert werden kann, verschiedene Kulturen kennengelernt werden können und der/die/das „andere“ in der Gesellschaft erfahrbar gemacht werden kann.

Die Senior/-innen nehmen an künstlerischen Workshops, geführten Besichtigungen aktueller Ausstellungen, Treffen mit Künstler/-innen der jungen

takie jak: prawa osób uchodźczych, prawa osób LGBTQ+, ciało i cielesność. Udało nam się zobaczyć wystawę prac Sebastiana Winklera pt. „Prison boys", będącą „doświadczeniem nieheteronormatywnej podmiotowości opartej na sprzeczności". Wystawa Anki Nowak w Muzeum Sztuki Nowoczesnej opowiadała o odmienności, śmierci, żałobie oraz o tym, w jaki sposób można sobie z tym radzić. Obejrzeliśmy również prace Maurycego Gomulickiego, Xawerego Wolskiego oraz Oskara Dawidzkiego. Nasze wędrówki zaprowadziły nas także do Galerii Studio, BWA Warszawa, Monopolu, Tunusu, Pól Magnetycznych, Olszewskiego, Leto czy Galerii Raster.

Generation, Vorträgen und Performances teil. Wir suchen weniger bekannte Galerien auf, sehen uns an, was sozial engagierte Kunst bedeutet und was junge Künstler und Künstlerinnen inspiriert. Ich wähle immer Orte aus, die auf den ersten Blick nicht naheliegend scheinen, an denen die Künstler/-innen gesellschaftlich wichtige Themen bearbeiten, wie Flüchtlingsrechte, Rechte von LGBTQ+, Körper und Körperlichkeit. Es ist uns gelungen, die Ausstellung „Prison boys“ der Werke von Sebastian Winkler zu sehen, die die „Erfahrung des nicht heteronormativen Menschseins auf Basis von Gegensätzlichkeit“ präsentiert. Die Ausstellung von Anka Nowak im Museum für Zeitgenössische Kunst thematisierte Anderssein, Tod, Trauer und den Umgang damit. Außerdem konnten wir Werke von Maurycy Gomulicki, Xawery Wolski und Oskar Dawidzki besichtigen. Unsere Spaziergänge führten uns auch in die Kunstgalerien Studio, BWA Warszawa, Monopol, Tunus, Pola Magnetyczne, Olszewski, Leto und Raster.

Das Nachbarschaftsfrühstück ist ein Format, das Gespräche mit eingeladenen Gästen zu gesellschaftlich wichtigen Themen in lockerer Atmosphäre ermöglicht. Während der Events präsentieren wir interessante multikulturelle Initiativen, sprechen über inklusive Sprache, den Planeten, das Klima und die Menschenrechte. Zu Gast war bereits u.a. der senegalesisch-polnische Sänger Mamadu Diouf, der über seine ersten Jahre in Polen und die afrikanische Kultur sprach. Während der humanitären Krise an der polnisch-belarussischen Grenze luden wir Aktivistinnen ein, die sich in der Flüchtlingshilfe engagierten und uns von ihren Erfahrungen im Bereich der Migrationshilfe berichteten. Die Senior/-innen aus unserem Klub engagierten sich auch für Sachspenden für Flüchtlingskinder. Am gemeinsamen Tisch diskutierten wir auch über nichtbinäre Geschlechtsidentität, Queer, Gender und inklusive bzw. empathische Sprache. Anlass hierzu war das Stück „Orlando. Biografien“ mit der ältesten polnischen Drag-Queen Lulla la Polaca. Die Künstlerin Filipka Rutkowska und die Soziologin Dr. Magdalna Sosochacka-Gmitrzak, die ebenfalls bei unserem Nachbarschaftsfrühstück zu Gast waren, diskutierten über moderne Queens und inklusive Sprachformen.

Dank der Veranstaltungen haben die Teilnehmer/-innen Gelegenheit, sich vertieft mit dem jeweiligen Thema auseinanderzusetzen und die Argumente beider Seiten kennen zu lernen. Für uns ist dabei wichtig, den Senior/-innen Werkzeuge an die Hand zu geben, um die Wirklichkeit kritisch wahrzunehmen und die Informationen zu prüfen, die von verschiedenen Seiten auf sie einprasseln. Die Instrumente, die die moderne Kunst bietet, und die Diskussion unter Berücksichtigung der Rechte aller Menschen können

Ciekawy format, który pozwala nam w luźnej atmosferze rozmawiać z zaproszonymi gościniami i gośćmi na tematy ważne społecznie, to śniadania sąsiedzkie. Pokazujemy podczas nich ciekawe inicjatywy wielokulturowe, rozmawiamy o języku inkluzywnym, planecie, klimacie oraz o prawach człowieka. Naszym gościem był m.in. Mamadou Diouf, senegalsko-polski wokalista, który opowiadał o swoich pierwszych latach w Polsce oraz o kulturze afrykańskiej. Podczas kryzysu humanitarnego na granicy polsko-białoruskiej zaprosiliśmy aktywistki pomagające osobom uchodźczym do podzielenia się swoimi doświadczeniami w pomocy migracyjnej. Osoby seniorskie z naszego klubu włączyły się także w pomoc na rzecz dzieci osób uchodźczych. Przy wspólnym stole rozmawialiśmy również o tym, czym jest niebinarność, queer, gender czy język włączający i empatyczny. Pretekstem do tej rozmowy był spektakl „Orlando. Biografie" z udziałem najstarszej polskiej draq queen Lulla la Polaca. Z kolei artystka Filipka Rutkowska oraz socjolożka dr Magdalena Rosochacka-Gmitrzak, również goszczące na naszych śniadaniach sąsiedzkich, dyskutowały o współczesnych królowych oraz o inkluzywnych formach językowych.

Dzięki takim spotkaniom osoby w nich uczestniczące mogą wgłębić się w dane zagadnienie, poznać zdanie obu stron. Istotne dla nas jest to, aby dać osobom seniorskim narzędzia do krytycznego postrzegania rzeczywistości oraz weryfikacji informacji, które docierają do nich z różnych stron. Instrumenty, jakie daje sztuka współczesna, oraz dyskusja prowadzona z poszanowaniem praw każdej osoby mogą zmieniać postrzeganie danego tematu. Z perspektywy czasu uważam, że niektóre tematy nie zostały do końca wyczerpane i na pewno będziemy się do nich odwoływać w przyszłości. Liczne rozmowy z osobami uczestniczącymi w zajęciach pokazują, że nie tylko poznają one nowe zjawiska, ale też często zmieniają swoje wcześniejsze przekonania, chociaż czasem jest to „metoda malutkich kroków".

Na koniec wspomnę jeszcze o jednej istotnej rzeczy w pracy z osobami seniorskimi – o wspólnym spędzaniu czasu w taki sposób, jak robią to młodsze pokolenia i w miejscach, gdzie przebywają młodzi. Jest to ważne w budowaniu dialogu międzypokoleniowego, przełamywaniu stereotypów, „oswajaniu" seniorów i seniorek z modnymi warszawskimi kawiarniami czy barami. Istotna dla nas jest zmiana postrzegania tego, jak może wyglądać starość i jak wygląda życie współczesnych seniorów i seniorek. Zrywamy z upowszechnionym stereotypem tego, „co powinno się robić" i „jak żyć", przechodząc na emeryturę. Pokazujemy, że można i warto wyjść z ról, które narzuciło na osoby seniorskie społeczeństwo i rodzina.

die Wahrnehmung des jeweiligen Themas durch die Senior/-innen verändern. Im Nachhinein glaube ich, dass einige Themen nicht erschöpfend behandelt wurden; mit Sicherheit werden wir in Zukunft erneut auf sie zurückkommen. Zahlreiche Gespräche mit den Teilnehmer/-innen der Veranstaltungen zeigen, dass sie nicht nur neue Phänomene kennen lernen, sondern oft auch bisherige Überzeugungen aufgeben, obwohl dies manchmal in kleinen Schritten geschieht.

Zum Schluss möchte ich noch auf einen wichtigen Aspekt bei der Arbeit mit Senior/-innen zu sprechen kommen: auf die gemeinsame Freizeitgestaltung in gleicher Weise wie jüngere Generationen und an den gleichen Orten. Dies ist wichtig für die Entwicklung des generationenübergreifenden Dialogs, die Überwindung von Vorurteilen und die „Gewöhnung" der Seniorinnen und Senioren an moderne Warschauer Cafés und Bars. Für uns ist die veränderte Wahrnehmung von Bedeutung, wie der Lebensabend aussehen kann und wie das Leben von Seniorinnen und Senioren heute gestaltet wird. Wir widerlegen verbreitete Vorurteile darüber, „was sich gehört" und „wie man zu leben hat", nachdem man in Rente gegangen ist. Wir zeigen, dass es erlaubt ist und sich lohnt, die Rollen zu sprengen, die Senior/-innen von Gesellschaft und Angehörigen auferlegt werden.

spis treści

4 Wstęp **Anna Michalak-Pawłowska**

10 Sztuka jako narzędzie dialogu **Katarzyna Sztarbała**

Wzajemne oddziaływanie sztuki i historii w polsko-niemieckich projektach młodzieżowych. Perspektywa ośrodka edukacji pozaszkolnej

14 **Alexander Kliymuk**

20 Wytańczyć historię **Izabella Borkowska**

28 Projekt Moltke – jak ożywić wspomnienia **Darek Sikorski**

38 Co w nas pozostanie? **Grzegorz Giers**

Wrogowie z przeszłości mogą stać się przyjaciółmi

42 w przyszłości **Lucy Köbel**

Wzmacnianie świadomości historycznej w miejscach historycznych. Praca przymusowa w okresie nazistowskim w kontekście polsko-niemieckich projektów młodzieżowych

46 **Lukas Wieczorek, Maximilian Steinhoff**

52 Komentarz edukatora artystycznego **Jacek Różański**

56 Komentarz edukatora artystycznego **Kamil Niedziałek**

58 Chodzi o to, żeby oddać ludziom głos **Maria Sztark**

66 W relacji i dialogu z osobami seniorskimi **Damian Kalita**

Inhaltsverzeichnis

Vorwort **Anna Michalak-Pawłowska** 5
Kunst als Werkzeug für den Dialog **Katarzyna Sztarbała** 11
Das Zusammenspiel von Kunst und Geschichte in deutsch-polnischen Jugendprojekten. Perspektive eines außerschulischen Lernortes **Alexander Kliymuk** 15
Geschichte tanzen **Izabella Borkowska** 21
Projekt Moltke – wie man Erinnerungen wiederbelebt **Darek Sikorski** 29
Was bleibt in uns? **Grzegorz Giers** 39
Aus Feinden in der Vergangenheit können Freunde in der Zukunft werden **Lucy Köbel** 43
An historischen Orten Geschichtsbewusstsein stärken. Ein Beispiel zur Geschichte der NS-Zwangsarbeit im Kontext deutsch-polnischer Jugendprojekte **Lukas Wieczorek, Maximilian Steinhoff** 47
Kommentar eines Kunstpädagogen **Jacek Różański** 53
Kommentar eines Kunstpädagogen **Kamil Niedziałek** 57
Es geht darum, den Menschen eine Stimme zu geben **Maria Sztark** 59
Im Kontakt und Dialog mit Senior/-innen **Damian Kalita** 67

Edukacja obywatelska. Sztuka jako narzędzie dialogu i zmiany społecznej

Redakcja: Katarzyna Sztarbała i Anna Michalak-Pawłowska

Autorzy tekstów: Izabella Borkowska, Grzegorz Giers, Damian Kalita, Alexander Kliymuk, Lucy Köbel, Anna Michalak-Pawłowska, Kamil Niedziałek, Jacek Różański, Darek Sikorski, Maximilian Steinhoff, Katarzyna Sztarbała, Maria Sztark, Lukas Wieczorek

Zdjęcia: Damian Kalita, Mateusz Kowalik, Anna Michalak-Pawłowska, Artur Pawłowski, Sofiia Pryshchepa, Jacek Różański, Maximilian Steinhoff, Alicja Szulc

Tłumaczenie: Elisabeth Wassermann
Korekta: Monika Gołębiowska, Alexander Kliymuk
Projekt graficzny i skład: Adam Jastrzębski
Druk: Agencja Wydawniczo-Poligraficzna GIMPO

Wydawca: Dom Kultury Dorożkarnia
ISBN: 978-83-955495-3-3
Warszawa 2023

Dorożkarnia

Warszawa Mokotów

Moje Miejsce Mokotów
Stąd jestem!

WEGE ZUR ERINNERUNG
ZACHOWAĆ PAMIĘĆ

Publikacja zrealizowana w ramach projektu „Przywracamy pamięć, budujemy przyszłość" finansowanego ze środków Fundacji Współpracy Polsko-Niemieckiej.

Publikacja dostępna na licencji Creative Commons. Uznanie autorstwa na tych samych warunkach 4.0. Pewne prawa zastrzeżone na rzecz autorów.

Pełna treść licencji dostępna na stronie: https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.pl

Zezwala się na dowolne wykorzystanie treści publikacji pod warunkiem wskazania autorów oraz podania informacji o licencji.

Non-formale Bildung. Kunst als Werkzeug für Dialog und gesellschaftlichen Wandel

Redaktion: Katarzyna Sztarbała und Anna Michalak-Pawłowska

Autor/-innen: Izabella Borkowska, Grzegorz Giers, Damian Kalita, Alexander Kliymuk, Lucy Köbel, Anna Michalak-Pawłowska, Kamil Niedziałek, Jacek Różański, Darek Sikorski, Maximilian Steinhoff, Katarzyna Sztarbała, Maria Sztark, Lukas Wieczorek

Fotos: Damian Kalita, Mateusz Kowalik, Anna Michalak-Pawłowska, Artur Pawłowski, Sofiia Pryshchepa, Jacek Różański, Maximilian Steinhoff, Alicja Szulc

Übersetzung: Elisabeth Wassermann
Lektorat: Monika Gołębiowska, Alexander Kliymuk
Grafik und Satz: Adam Jastrzębski
Druck: Agencja Wydawniczo-Poligraficzna GIMPO

Herausgeber: Kulturzentrum Dorożkarnia
ISBN: 978-83-955495-3-3
Warschau 2023

Pilecki Institut

FUNDACJA WSPÓŁPRACY POLSKO-NIEMIECKIEJ
STIFTUNG FÜR DEUTSCH-POLNISCHE ZUSAMMENARBEIT

Gefördert durch / Projekt dofinansowała
dpjw pnwm
Deutsch-Polnisches Jugendwerk
Polsko-Niemiecka Współpraca Młodzieży

Die Publikation ist im Rahmen des aus Mitteln der Stiftung für Deutsch-Polnische Zusammenarbeit finanzierten Projekts „Erinnerung wiedererlangen, Zukunft gestalten“ entstanden.

Die Publikation steht unter der Creative Commons-Lizenz. Anerkennung der Autorenschaft zu denselben Bedingungen 4.0. Bestimmte Rechte sind den Autoren vorbehalten.

Kompletter Lizenztext siehe:
https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.de

Die Inhalte der Publikation können beliebig weiterverwendet werden, insofern die Autoren benannt und die Lizenzinformationen aufgeführt werden.

DEM DEUTSCHEN VOLKE

Co może zrobić lokalny dom kultury w czasach głębokich podziałów społecznych? Jaka jest jego rola? Jakie wyzwania stoją przed pracującymi w nim edukatorkami i edukatorami, animatorkami i animatorami?

W niniejszej publikacji pokazujemy, że animacja kultury, edukacja artystyczna, historyczna i obywatelska stanowią integralne elementy życia społecznego i mają istotny wpływ na rozwój jednostek i społeczności lokalnych, a rola instytucji kultury i zaangażowanych w realizację tych działań ludzi są w tym zakresie nie do przecenienia.

Przedstawiamy projekty społeczne realizowane w Dorożkarni na przestrzeni ostatnich lat. Oddajemy głos zarówno organizatorom i edukatorom, jak również odbiorcom i odbiorczyniom naszych działań w obszarze animacji kultury, edukacji artystycznej, historycznej i obywatelskiej. Wspólnym mianownikiem wszystkich zaprezentowanych w publikacji projektów i działań jest chęć zrozumienia tego, kim jesteśmy, co nas łączy, co jest trudne i jak możemy o tym rozmawiać. Mamy nadzieję, że będą dla Was inspiracją.

Publikacja dostępna jest na stronie:
www.dorozkarnia.pl/wydawnictwa

Was kann ein lokales Kulturzentrum in Zeiten tiefer gesellschaftlicher Grabenbildung tun? Welche Rolle kommt ihm zu? Welche Herausforderungen stehen vor den Pädagog/-innen und Animateur/-innen?

In dieser Publikation zeigen wir, dass kulturelle Animation, künstlerische, historische und staatsbürgerliche Bildung integrale Bestandteile des sozialen Lebens sind und einen bedeutenden Einfluss auf die Entwicklung von Individuen und lokalen Gemeinschaften haben, und dass die Rolle der Kultureinrichtungen und der Menschen, die an der Umsetzung dieser Aktivitäten beteiligt sind, in dieser Hinsicht nicht überschätzt werden kann.

In dieser Publikation präsentieren wir Projekte, die in den vergangenen Jahren im Kulturzentrum Dorożkarnia verwirklicht wurden. Wir erteilen sowohl Organisatoren und Pädagogen, als auch Teilnehmerinnen und Teilnehmern unserer Aktivitäten in den Bereichen Kulturanimation sowie künstlerische, und historisch-politische Bildung das Wort. Der gemeinsame Nenner aller hier vorgestellten Projekte und Maßnahmen ist die Suche nach einer Antwort auf die Frage, wer wir sind, was uns verbindet, was uns Schwierigkeiten bereitet und wie wir über Schwieriges sprechen können. Wir hoffen, dass sie Sie inspirieren werden.

Die Veröffentlichung ist verfügbar unter:
www.dorozkarnia.pl/wydawnictwa

#dorożkarniowaseria